

ANTROJO PASAULINIO KARO PABAIGOS RYTŲ PRŪSIJOJE RECEPCIJA RUSIJOS ISTORINĖJE POLITIKOJE

Hektoras Vitkus

ABSTRACT

In this article there is the analysis of specifics of the interpretation of the events of the end of the Second World War in the Russian historical politics from the point of view of the subject integration (historical, cultural-anthropological and psychological). The main concepts, defining the evaluation of the situation of the Soviet occupation of the region of Koenigsberg in Russian historical politics and culture, are presented. Also there is the analysis of the problem of the impact of the conception of the “genocide of the Lithuania Minor” on the Lithuanian historical politics. The problems, presented in the article, haven’t been analyzed in complex in Lithuania so far.

KEY WORDS: historical politics, historical consciousness, historical memory, national identity, reception, reflection, Second World War, East Prussia, Koenigsberg region, Soviet Union, post-Soviet Russia, post-communist Lithuania.

ANOTACIJA

Šiame straipsnyje tarpdisciplininės (istorinės, kultūrologinės-antropologinės ir psichologinės) analizės pagrindu nagrinėjamos Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių traktavimo ypatybės Rusijos istorinėje politikoje. Pristatomos pagrindinės koncepcijos, apibrėžiančios Rusijos istorinėje politikoje ir istorinėje kultūroje susiklosčiusią sovietinės Karaliaučiaus krašto okupacijos įvykių vertinimų situaciją. Taip pat nagrinėjama Mažosios Lietuvos genocido koncepcijos poveikio Lietuvos istorinei politikai problema. Šis aspektas Lietuvoje dar nebuvo kompleksiskai analizuojamas.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: istorinė politika, istorinė sąmonė, istorinė atmintis, nacionalinis identitetas, recepcija, refleksija, Antrasis pasaulinis karas, Rytų Prūsija, Karaliaučiaus kraštas, Sovietų Sąjunga, post-sovietinė Rusija, pokomunistinė Lietuva.

Dr. Hektoras Vitkus

Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto

Istorijos katedros lektorius

Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda

El. paštas: hektoras.vitkus@gmail.com

Pastaruoju metu oficialiajame Rusijos istorinės atminties diskurse įsitvirtinusi nuostata kvestionuoti Antrojo pasaulinio karo istorijos interpretacijas, kritikuojančias pozityvų „Didžiojo Tėvynės karo“ įvaizdį, Lietuvoje traktuojama itin nepalankiai. Viena vertus, viešajame Lietuvos diskurse vyrauja teiginiai, kad posovietinės Rusijos istorinei atminčiai ir kultūrai yra būdingos „didžia-valstybinį arogantiškumą“ manifestuojančios ambicijos, nepripažįstančios kitų pokomunistinių visuomenių aspiracijų kurti savo istorinę atmintį apie Antrąjį pasaulinį karą. Antra vertus, taip pat netrūksta pasisakymų, kad Rusijos galios institutai pragmatiškai ir ciniškai manipuliuoja Antrojo pasaulinio karo vaizdiniais, tuo siekdami išlaikyti bei plėsti šiandieninei Rusijai ne mažiau aktualaus „Raudonosios armijos – nugalėtojos“ įvaizdžio įtaką. Tad ir oficialiajame, ir viešajame Lietuvos istorinės politikos diskursuose vyrauja nuostata, kad Sovietų Sąjungos pergalės prieš nacistinę Vokietiją eskalavimas tėra tam tikra propagandos kryptis, kuria Rusijos viešųjų ryšių specialistai

stengiasi paslėpti ciniškus Kremliaus vadovybės planus užsienio ir vidaus politikos srityse¹. Rusijos „politiniai technologai“ savo ruožtu kvestionuoja Lietuvos (taip pat ir kitų Rusiją kritikuojančių valstybių) nusistatymą traktuoti sovietinę epochą „tik per nusikaltimų žmoniškumui prizmę“², teigdami, kad tokiu būdu yra politizuojama istorija, kurstoma antirusiška isterija ir formuojamas nepagrįstai neigiamas modernios Rusijos atminimo (arba istorinės) kultūros įvaizdis³. Todėl nėra keista, kad Lietuvos viešajame diskurse Rusijos istorinė politika⁴ dažniausiai reflektuojama kaip tam tikras ideologinis Rusijoje atgimstančios imperialistinės politikos instrumentas ir savo istorinės atsakomybės niveliavimo priemonė⁵. Pažymėtina, kad Lietuvoje retai pasitaiko bandymų nepaisyti šių stereotipų ir pamėginti konstruktyviai suvokti Rusijos atminimo kultūros sanklodos ir istorinės politikos ypatumus. Viešoji Lietuvos atminimo kultūros ir istorinės politikos erdvė išsiskiria jautrumu Antrojo pasaulinio karo interpretacijoms, ypač tokioms, kurios aktualizuoja sovietinių karinių ir administracinių struktūrų nusikaltimus SSRS užimtose teritorijose. Pastaroji tendencija iš dalies paaiškina, kodėl tragiški Karaliaučiaus kraštui ir jo gyventojams 1944 m. pabaigos – 1945 m. įvykiai Lietuvos politiniame diskurse vis dažniau priskiriami tokiems karo nusikaltimams kaip etnocidas, stratocidas ar net genocidas. Nekyla abejonių, kad šiai problemai suvokti yra būtina kompleksiška ir posovietinės Rusijos, ir pokomunistinės Lietuvos pozicijų dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Rytprūsijoje įvertinimo analizė. Tad pagrindinis šio straipsnio tikslas yra, taikant istorinį lyginamąjį ir hermeneutinį metodus, išsiaiškinti esminius veiksnius, nulėmusius 1944–1945 m. įvykių recepcijos (suvokimo ir pritaikymo) problemas ne tik Rusijos, bet ir Lietuvos istorinėje politikoje.

Pažymėtina, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Rytų Prūsijoje refleksijos savitumais, susiklosčiusiais posovietinės rusų visuomenės sąmonėje, domisi ne tik Rusijos⁶, bet ir kitų šalių

¹ Šios pozicijos šalininkai paprastai teigia, kad politinę galią ir ideologinę įtaką atgaunanti Rusija stengiasi kištis į kitų valstybių reikalus manipuliudama jų istorine atmintimi. Remiamasi argumentu, kad Rusija bando dekonstruoti jos interesams nepalankių valstybių (Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, Estijos) istorinės atminties struktūras (LANDSBERGIS, V. Mažosios Lietuvos – Karaliaučiaus krašto problema. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 11 17]. Prieitis per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3551&p_d=71482&p_k=1). Kita vertus, Rusijos galios struktūros išgyvena dėl pralaimėto šaltojo karo, todėl joms labai imponuoja „galingosios Sovietų Sąjungos“ ir „Sovietų Rusijos – fašizmo nugalėtojos“ įvaizdžiai. Suprantama, kad tokioje istorinės atminties paradigmoje „Sovietų Rusijos – karo nusikaltėlės“ įvaizdžio plėtra praktiškai yra neįmanoma.

² ЕМЕЛЬЯНОВ, Ю. *Прибалтика. Почему они не любят бронзового солдата?* Москва, 2007, с. 550–551.

³ ДЮКОВ, А. «The Soviet Story»: *Механизм лжи*. Москва, 2008, с. 8.

⁴ *Istorinė politika* teorine prasme traktuotina kaip valstybės instrumentas, formuojantis visuomenės istorinę atmintį – tai politinės galios struktūrų vykdoma intensyvi istorijos traktavimo kontrolė, siekiant įgyvendinti konkrečius vidaus ir užsienio politikos tikslus. Istorinės politikos turinį sudarantys mechanizmai (istorijos mokslas ir švietimas, propagandos priemonės) vadovaujasi valstybės interesais ir yra orientuojami į visuomenės lūkesčių išpildymą. Tad istorinė politika valdžios realizavimo priemonių sistemoje atlieka visuomenės istorinės atminties „suvalstybinimo“ funkciją. Pabrėžtina, kad istorinė politika skiriasi nuo atminties politikos tuo, kad su pastarosios pagalba valstybinė sistema stengiasi išlaikyti laipsniškai susiklosčiusios istorinės kultūros vientisumą ir tęstinumą, o istorinės politikos priemonėmis savo ruožtu siekiant performuoti sociumo istorinį-kultūrinį tapatumą bandoma į visuomenės istorinės atminties struktūrą įdiegti politiniam režimui palankius vaizdinius ir simbolius (SCHÖNHOFEN, K. *Geschichtspolitik: Über den öffentlichen Umgang mit Geschichte und Erinnerung*. Gesprächskreis Geschichte, Hf. 49. Bonn, 2003, S. 3–5).

⁵ TRIMAKAS, R. Istorinio naratyvo refleksijos radikalioje Rusijos publicistikoje. *Kultūros barai*, 2007, Nr. 12, p. 52–54.

⁶ ГУДКОВ, Л. *Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов*. Москва, 2004, с. 20–58.

(Vokietijos⁷, Didžiosios Britanijos⁸, Jungtinių Amerikos Valstijų⁹) istorikai bei analitikai. Tačiau lietuviškoji istoriografija, palietusi daugiausia tik teorinius atminties apie sovietinę Karaliaučiaus krašto okupaciją formavimosi aspektus¹⁰, giliau neanalizavo nei Rusijos, nei Lietuvos istorinės politikos pozicijų dėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje traktavimo ypatybių. Galima pažymėti, kad aktualizuojama problema nesulaukė ir Lietuvos politologų dėmesio, nors jų kolegos Rusijoje jau disponuoja tam tikra atminimo kultūros poveikio geopolitiniams santykiams analizavimo patirtimi. Tiesa, kai kuriuos istorinių vaizdinių apie smurtinius 1944–1945 m. įvykius Karaliaučiaus krašte (daugiausia „Mažosios Lietuvos gyventojų genocido“ teorijos kontekste) sanklodos bruožus ir jų eksploatacijos istorinėje politikoje detales yra apžvelgę lietuvių visuomeninės raidos procesų analitikai, bandę identifikuoti esminius Lietuvos ir Rusijos „istorinių nesutarimų“ momentus¹¹. Tačiau pastarosioms analizėms trūksta ir teorinio, ir empirinio įdirbio, todėl galima teigti, kad Rusijos istorinės politikos santykio su Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykiais Rytų Prūsijoje pažinimas Lietuvos mokslų sistemoje dar tik užuomazgoje.

Pažymėtina, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje klausimas yra sudėtinga istorinės atminties problema, provokuojanti prieštaringas diskusijas ne tik šiandieninėje rusų, bet ir lietuvių visuomenėje. Tad ir šio tyrimo objektas apima ganėtinai platų problemų lauką. Visų pirmausia istorinės 1944 m. pabaigos – 1945 m. įvykių Karaliaučiaus krašte vertinimų kontroversijos ir Rusijos, ir Lietuvos istorinę politiką formuojantiems institutams kelia sunkiai sprendžiamus „tarptautinių santykių pobūdžio“ istorinės atminties ir kultūros klausimus. Tačiau Rusijos istorinės politikos pozicija karo nusikaltimų Karaliaučiaus krašte problemos atžvilgiu yra labiausiai komplikuota. Tam įtakos turi ne tik administracinis Kaliningrado srities statusas, bet ir sovietinės praeities poveikis dabartinės Rusijos istorinei sąmonei ir kultūrai. Sovietų Sąjunga iš Antrojo pasaulinio karo išėjo kaip nugalėtoja ir jos visuomenės istorinė sąmonė dešimtmečiais buvo indoktrinuoama komunistinio režimo galią manifestavusiu „SSRS – fašizmo triuškintojos“ mitu. Tad sovietiniu periodu nebuvo jokios galimybės net kelti eventualaus klausimo apie Raudonosios armijos ir sovietinės valdžios nusikalstamus veiksmus Rytų Prūsijoje 1944–1945-aisiais, nes tai būtų leidę atsirasti sovietinei sistemai nepalankiems svarstymams apie moralinį Raudonosios armijos „(iš)vaduojamosios misijos“ įvaizdį ir Kaliningrado srities sukūrimo aplinkybes. Antra vertus, reminiscencijos apie Sovietų Rusijos karinių ir politinių struktūrų nusikaltimus (*kombatantus*) prieš Karaliaučiaus krašto gyventojus ir atsakomybės klausimas tampa vis aktualesniu (atskleistinu) objektu šiandieni-

⁷ NORDBRUCH, C. Allied Plans for the Annihilation of the German People. *The Revisionist*, 2004, No. 2, p. 171–180.

⁸ NAIMARK, N. M. *The Russians in Germany: A History of the Soviet Zone of Occupation, 1945–1949*. Cambridge and London, 1995.

⁹ HASTINGS, M. *Armageddon: The Battle for Germany 1944–1945*. New York, 2004.

¹⁰ VITKUS, H. Mažasis genocidas? 1944 m. pabaigos – 1945 m. įvykių Rytprūsijoje istorinis vertinimas, *Kultūros barai*, 2006, Nr. 8–9, p. 18–21.

¹¹ KUBILIUS, A. Nusikaltimas ir bausmė: kada Europa taps vieninga? *Naujasis Židinys-Aidai*, 2006, Nr. 6, p. 223–224. LANKAUSKAS, R. Istorija aukštyn kojom. *Kultūros barai*, 2006, Nr. 10, p. 17–18; BLAŽEVIČIUS, K. Mažosios Lietuvos likimas. *XXI amžius*, 2008, Nr. 83 (1676), p. 3–4; PURVINAS, M. Apie istorijos klastojimo verslą. *Kultūros barai*, 2007, Nr. 4, p. 9–12; PURVINAS, M. Kas laukia „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“? *Šiaurės Atėnai*, 2008, Nr. 20 (894), p. 10; LANDSBERGIS, V. Mažosios Lietuvos – Karaliaučiaus krašto problema. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 11 17]. Prieitis per internetą: http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=3551&p_d=71482&p_k=1

nėje Rusijos istoriografijoje¹², akademinėje¹³ polemikoje bei visuomeniniuose disputuose¹⁴. Manytina, pastarosios intencijos nereikėtų vertinti tik kaip Rusijos valdžios struktūrų organizuoto siekio neutralizuoti nepageidautinus istorinės praeities fragmentus raiškų. Klausimų apie Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos struktūrų galimus nusikaltimus, nukreiptus prieš Karaliaučiaus krašto gyventojus ir karo pabėgėlius, atsiradimas šiandieninės Rusijos komunikacinėje erdvėje, tikėtina, gali taip pat byloti ir apie atsirandantį poreikį apmąstyti iš savo istorinės atminties seniai išstumtus negatyvius Antrojo pasaulinio karo epizodus. Tokia intencija leidžia daryti prielaidą, jog vaizdinių apie Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykius Rytų Prūsijoje „įveikimo“ mechanizmas šiandieninėje Rusijoje nėra visiškai sukaustytas „sanacinių“ nuostatų. Jam taip pat būdingi ir bandymai permodeliuoti sovietinę „Didžiojo Tėvynės karo“ mitologiją, pritaikant ją prie pragmatišką Rusijos istorinę politiką pastaruoju metu realizuojančios „nacionalinio identiteto formavimo programos“¹⁵ imperatyvų. Šiuo atveju svarbiausias klausimas yra tai, kuriuo – *internalizuojančiu* (tai yra „atsiveriančiu“) ar *eksternalizuojančiu* (t. y. apsiribojančiu) – istorinės politikos formavimo vektoriumi kreipiama šio proceso eiga. Paskutiniu metu Rusijoje plintančių Antrojo pasaulinio karo padarinių reprezentavimo tendencijų pobūdis leidžia teigti, kad jos istorinė politika pasuko ne savo istorinės atminties „liustracijos“, bet „suverenios atminties“ formavimo kryptimi.

Vis dėlto liberalioms idėjoms simpatizuojanti Rusijos istorikų dalis ir kai kurie visuomenės raidos procesų analitikai teigia, kad nepaisant tam tikrų psichologinių ir moralinių problemų, poreikis suvokti 1944–1945-ųjų metų įvykius Rytų Prūsijoje yra aktualus postkomunistinei rusų visuomenei ir turi nemažą įtaką šiandieninėms Rusijos atminimo kultūros formavimosi tendencijoms¹⁶. Tai lemia ir subjektyvios, ir objektyvios priežastys. Kaip subjektyviają priežastį galima nurodyti pastaruoju metu sustiprėjusį Rusijos visuomeninės istorinės sąmonės poreikį suformuoti bendras reprezentacijas apie priežastis, nulėmusias smurtines Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos veikas prieš Karaliaučiaus krašto gyventojus. Kaip objektyvią priežastį tikriausiai reikėtų nurodyti Rusijos geopolitinių santykių sferoje vykstančius pokyčius, sąlygojančius jos istorinės politikos nuostatas Antrojo pasaulinio karo istorijos traktavimo klausimu. Šios aplinkybės lemia ganėtinai komplikuoatą šiandieninės Rusijos politinės konjunktūros padėtį: viena vertus, šių dienų Rusijos istorinės atminties ir kultūros raidą modeliuojantys institutai, eksploatuodami „Sovietų Sąjungos – nacizmo nugalėtojos“ įvaizdžio teikiamas galimybes¹⁷, atrodo, tuo pačiu metu suvokia ir galimybę, kad šiuolaikinei rusų visuomenei, siekiančiai konstruktyvesnio „istorinio dialogo su

¹² БАЛАШОВ, А. И.; РУДАКОВ, Г. П. *История Великой Отечественной войны*. Санкт-Петербург, 2006; СМЕРНОВ, В. П. *Краткая история Второй мировой войны*. Москва, 2005, с. 270–272; *A Writer at War: Vasily Grossman with the Red Army, 1941–1945*. Ed. by A. BEEVOR, L. VINOGRADOVA. Pantheon, 2006; ПЕТРОВ, И. Неммерсдорф: Между правдой и пропагандой. In *Великая обоганная война – 2. Нам не за что каяться!* Сост. И. ПЫХАЛОВ, А. ДЮКОВ. Москва, 2008, с. 304–373; КОСТЯШОВ, Ю. Изгнание прусского духа: как формировалось историческое сознание населения Калининграда в послевоенные годы. In *Запрещенное воспоминание: возвращение истории Восточной Пруссии и региональное сознание жителей Калининградской области (1945–2001)*. Terra Baltica, 3. Сост. Э. МАТТЕС. Калининград, 2003, с. 7–80.

¹³ ГАСТИНГС, М. Варвары. *InoСМИ.Ru* [interaktyvus], [žiūrėta 2009 01 28]. Prieitis per internetą: <<http://www.inosmi.ru/stories/02/07/18/3106/213942.html>>.

¹⁴ ТОЛЬЦ, В. Дебаты о прошлом: Весеннее обострение и компенсации. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 02 02]. Prieitis per internetą: <<http://www.svobodanews.ru/Transcript/2007/04/14/20070414203903440.html>>

¹⁵ Įdomu, kad dauguma Rusijos politinių ir visuomeninių procesų apžvalgininkų „istorinę politiką“ traktuoja kaip vieną svarbiausių „ideologinės politikos“ (arba „istorinės ideologijos“) praktikų.

¹⁶ ДЮКОВ, А. Изживая ненависть: советские люди на землях Рейха. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 02 02]. Prieitis per internetą: <<http://liewar.ru/content/view/57/8/1/14/>>

¹⁷ Reikia dar pažymėti, kad toks įvaizdis šiandieninės Rusijos istorinei kultūrai ir politikai kelia tam tikrų nepatogumų, nes „nugalėtojos“ vaizdinys savaime inicijuoja koliziją su „nukariautųjų“ (arba „nukariautųjų“) įvaizdžiais.

Europa“, reikės perimti tam tikrus bendruosius europinės atminimo kultūros kriterijus, kurių socio-kultūrinei adaptacijai neabejotinai prireiks kardinalių istorinės politikos pokyčių. Tad galima teigti, kad Antrojo pasaulinio karo įvykių Rytų Prūsijoje recepcijos ypatybės šiandieninėje Rusijoje pasižymi būdingiausiais nepatogios istorinės praeities „įveikimo“ ir „atminties valdymo“ metodais.

Pabrėžtina, kad panašios tendencijos būdingos ne tik Rusijos, bet ir Lietuvos istorinei politikai. Todėl Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Karaliaučiaus regione vertinimai yra atsiderę dviejų prieštaraujančių atminčių konflikto zonoje. Pastaroji ypatybė atskleidžia analizuojamos problematikos aktualumą.

Antrojo pasaulinio karo pabaiga Rytų Prūsijoje: atmintis *versus* istorinė politika

Sukrečiantys karo nusikaltimų vaizdiniai daro įtaką visų nuo komunistinio režimo nukentėjusių visuomenių istorinei sąmonei, nepaisant jų socialinės ir politinės sanklodos savitumų ir ideologinių pažiūrų skirtumų. Todėl visos posovietinės visuomenės labai skausmingai (ir ne visada adekvačiai) reaguoja į vadinamosios „karo atminties“ poveikį, ypač tokius jos elementus, kurie yra susiję su Sovietų Sąjungos karinių ir administracinių struktūrų įvykdytais kariniais nusikaltimais. Tačiau ši problema yra aktuali ne tik buvusioms sovietinėms visuomenėms, bet ir šiandieninei Rusijai, kurios valdžios struktūros yra suinteresuotos kurti pozityvų savo valstybės ir ją reprezentuojančios istorinės kultūros įvaizdį. Vis dėlto galima pastebėti ir tai, jog posovietinėje Rusijoje komunistinės praeities „įveikimo darbas“ vykdomas kitokiais metodais, nei tai daro kiti komunistinę ideologinę priespaudą ir totalitarinę kontrolę išgyvenusieji sociumai. Tai yra šiandieninė Rusija stengiasi perimti ir savo atminimo kultūroje adaptuoti tuos vaizdinius bei simbolius, kurie įtaigiausiai perteikia „pačius didžiausius Tarybinės valstybės ir socialistinės liaudies laimėjimus“ ir padeda nutylėti „juoduosius Sovietų Sąjungos istorijos siužetus“¹⁸. Tokia istorinės praeities „įveikimo darbo“ metodika nėra paremta paprasta priimtinių faktų ir nepageidautinų vaizdinių selekcija, nes šiandieninės Rusijos istorinė politika bando instrumentalizuoti (suvalstybinti, nacionalizuoti) tuos buvusios sovietinės ideologinės sistemos elementus, kurie ganėtinai kontroversiškai vertinami ne tik Vakarų valstybėse, bet ir nemažoje posovietinės rusų visuomenės dalyje. Todėl Rusijos istorinės kultūros formavimasis pasižymi gerokai didesnėmis socialinėmis ir vertybinėmis įtampomis nei kitose posovietinėse valstybėse (neišskiriant ir Lietuvos). Suprantama, kad dabartinei Rusijos istorinei politikai yra gyvybiškai svarbu surasti tokį „generalinį vertybinį imperatyvą“, kuris suvienytų skirtingas šiandieninės rusų visuomenės kartas ir socialinius sluoksnius. Ir nėra keista, kad minėtojo imperatyvo vaidmuo buvo suteiktas „Pergalės prieš hitlerinę Vokietiją“ vaizdiniui, kuris funkcionuoja ne tik kaip „nacionalinio Rusijos vienijimosi“ ideologijos varomasis variklis, bet ir kaip centrinė šiandieninės Rusijos atminimo kultūros figūra. Būtent ši Rusijos atminimo kultūros ir istorinės politikos ypatybė daro didžiausią įtaką posovietinės Rusijos nuostatų 1944–1945 m. įvykių Karaliaučiaus krašte atžvilgiu sanklodai.

Reikėtų pažymėti, kad tiek istoriniu, tiek moraliniu požiūriu, sovietinių karinių ir administracinių struktūrų nusikaltimų prieš okupuotose Rytų Prūsijos srityse likusius gyventojus bei karo pabėgėlius pripažinimas dabartinei Rusijos atminimo kultūros konjunktūrai būtų labai nepageidautinas. Tokią padėtį lemia ne tik dabartinės Rusijos valdžios politika, bet ir posovietinės rusų visuomenės daugumos nuostatos. Išties, didžiausia (socialinės-kultūrinės įtakos prasme reikš-

¹⁸ LANGENOHL, A. Krieg und Geschichte im Russland der Transformation: Neuinstitutionalisierung und öffentliche Reformulierung. In *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Hrsg. CH. CORNELISSEN, R. HOLEC, J. PESEK. Düsseldorf, 2005, S. 415.

mingiausia) šiandieninės rusų visuomenės dalis kaip patį nepalankiausią Rusijos atminimo kultūros raidos scenarijų suvokia eventualią galimybę, kad Antrojo pasaulinio karo rezultatai būtų pradėti permąstyti ne „iš(si)vadavimo iš fašizmo“ ir „geopolitinės pokario tvarkos“ paradigmos, bet individualiųjų karo aukų patirčių perspektyvoje. Todėl nuo sovietinių represijų nukentėjusių žmonių prisiminimai dabartinėje rusų visuomenėje traktuojami ganėtinais rezervuotais, kartais net priešiškais. Tuo galima paaiškinti, kodėl viešajame istoriniame Rusijos diskurse nuo Raudonosios armijos karių brutalumo nukentėję Karaliaučiaus krašto gyventojai nėra suvokiami kaip tikrosios karo aukos. Šiandieninėje Rusijos opinijoje pastebimos tendencingos nuostatos asocijuoti juos su „išivaizduojamais priešais“, kuriems „tarybiniai kariai teisingai atkeršijo“¹⁹. Taigi Raudonosios armijos užimtos Rytų Prūsijos teritorijos gyventojai kolektyvinėje Rusijos istorinėje sąmonėje vis dar yra reflektuojami „kolektyvinio priešo“ įvaizdžio kontekste. Posovietinė rusų visuomenė dar neįveikė šio istorinės atminties slenksčio ir kol kas nedemonstruoja rimtesnių intencijų, kurios leistų teigti, kad tai įvyks artimiausiu dešimtmečiu. Tad galima konstatuoti, kad minėtosios nuostatos yra objektyvi posovietinės Rusijos atminimo kultūros ir politikos būtinybė, atsiliepianti į didžiausios rusų visuomenės dalies nenorą pripažinti kitų sociumų (taip pat ir buvusiųjų priešų) patirtų nuostolių bei nuoskaudų. Minėta ypatybė iš dalies paaiškina, kodėl šiandieninės Rusijos atminimo kultūrą formuojantys politinės ir ideologinės galios institutai nenori susitaikyti net su teorinėmis prielaidomis, svarstančiomis galimybę, kad nuo Raudonosios armijos veiksmų ir sovietinės administracijos represijų nukentėję okupuotosios Rytų Prūsijos dalies gyventojai buvo tokios pat karo aukos, iškentėjusios nežmonišką smurtą, kuris tam tikrais atvejais gali būti kvalifikuojamas kaip genocidinio pobūdžio nusikaltimas. Rusijos istorinės politikos šalininkų manymu, minėti teiginiai atskleidžia „antirusiškai nusiteikusių“ valstybių siekius „sumenkinti“ Sovietų Sąjungos (ir „visų tarybinių tautų“) pasiektos pergalės Antrajame pasauliniame kare reikšmę²⁰. Ir tokia konstatacija stipriai motyvuoja šiandieninės Rusijos „polittechnologus“, inicijuojančius „rusų istorinės atminties mobilizavimo“ projektus, jų pačių tvirtinimu, skirtus apsaugoti nuo *bandymų nereikšmingomis deklaracijomis sumenkinti visos rusų tautos pasiektos pergalės mastą ir reikšmingumą*²¹. Šiuo atveju reikėtų pažymėti, kad Rusijos istorinės politikos sprendimus inicijuojantys institutai iš esmės orientuojasi ne į moralinius – savo istorinę atsakomybę aktualizuojančius – imperatyvus, bet į „būtinybę išsaugoti nesuterštą Raudonosios armijos karių įvaizdį“ ir šios būtinybės diktuojamą siekį politinėmis priemonėmis užtikrinti „Didžiosios Pergalės idėjas“ perimamumą²².

Nors 1992–1994 m. Rusijoje pradėtos liberaliosios „istorinės rusų sąmonės keitimo“ reformos sukūrė, ideologiniu ir politiniu požiūriais, palankias sąlygas formuoti tam tikroms istorinės Sovietų Sąjungos vaidmens Antrajame pasauliniame kare kritikos iniciatyvoms, jos vis dėlto nepakeitė semantinės vaizdinių apie Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykius Rytprūsioose sanklodos. Kitaip tariant, Rusijos istorinė politika nesiryžo kardinaliai pakeisti sovietinės istorinės atminties kultūros nustatytos vertybių hierarchijos, nors aktualizuojamu laikotarpiu posovietinės rusų visuomenės

¹⁹ КОКШЕНЁВА, К. Всё ещё чужая земля? [interaktyvus], [žiūrėta 2009 03 15]. Prieitis per internetą: <http://exclav.ru/stati/temyi/vse-esche-chuzhaya-zemlya.html>; ТЮШКЕВИЧ, С. А. «Спасая себя, Россия рассчитывает спасти весь мир от нацизма». Победа над фашистской Германией – триумф освободительной миссии Советского Союза. *Военно-Исторический Журнал*, 2004, № 5, с. 3–5.

²⁰ SCHERRER, J. „Sehnsucht nach Geschichte“. Der Umgang mit der Vergangenheit im postsowjetischen Rußland. In *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Hrsg. Ch. CONRAD, S. CONRAD. Göttingen, 2002, S. 173.

²¹ КРЫЛЮВ, А. Демарш побеждённых. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 12 29]. Prieitis per internetą: <<http://www.otechestvo.org.ua/main/20075/1018.htm>>

²² Круглый стол «Великая Отечественная война: историческая память и современность». [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 02 09]. Prieitis per internetą: <<http://ni-journal.ru/educ/materials/krug305insr/#dob>>

istorinio sąmonėjimo procesą buvo bandoma pakreipti demokratiškos ir liberalios atminimo kultūros kūrimo linkme. Toks ambivalentiškumas lėmė tai, kad Rusijos intelektualų inicijuotas istorinės kritikos projektas nesiekė dekonstruoti visos „Didžiosios Pergalės“ mitologijos ir ilgainiui persiorientavo į tikslą sukurti jau „pokomunistines realijas“ atitinkantį „Didžiojo Tėvynės karo“ (kaip „Didžiojo patriotinio karo“, „Didžiojo antifašistinio karo“ arba „Didžiojo iš(si)vaduojamojo karo“) įvaizdį, kuris „perprogramuotų“ sovietmečiu susiformavusias mitemas pagal „liberaliai demokratišką“ ideologiją. Pastaroji ypatybė leidžia teigti, kad „Pergalės“ mito peranalizavimo praktikos, susiformavusios posovietinėje Rusijoje, vis dėlto liko ištikimos sovietiniu laikotarpiu išivyravusioms atminimo kultūros ir istorinės politikos funkcijoms – ideologiniam indoktrinavimui, istorijos ideologizavimui, atminimo centralizavimui ir kontroversijų neutralizavimui. Pastaroji ypatybė leidžia suvokti, kodėl šiandieninė Rusijos atminimo kultūra stengiasi demonstratyviai atsiriboti nuo nesankcionuotų reminiscencijų apie 1944–1945 m. įvykius Rytprūsiose²³.

Kita vertus, reikia pažymėti, kad atminimo kultūros raidos procesų kontroliavimo požiūriu minėtoji Rusijos istorinės politikos pozicija yra ganėtina logiška, nes Raudonosios armijos arba sovietinės administracijos įvykdytų nusikaltimų faktinis pripažinimas galėtų destabilizuoti „Raudonosios armijos – (iš)vaduotojos“ įvaizdžio pozicijas ir inspiruoti naujų „Pergalės idėją“ perteikiančių simbolių paiešką. Tačiau praktines tokio scenarijaus galimybes stabdo vienas esminis veiksnys: jeigu Raudonosios armijos įvaizdis prarastų pozityvias konotacijas, dabartinei Rusijos atminimo kultūrai būtų labai sunku rasti panašiomis mobilizuojančiomis galiomis pasižyminčias alternatyvas.

Tikėtina, tokią situaciją nulėmė dvi pagrindinės priežastys. Atskleidžiant pirmąją, reikėtų akcentuoti svarbų faktą, kad apie 1995 m. Rusijos valdžios struktūroms susirūpinus generalinės istorinės atminties paradigmos, mobilizuojančios „pirmąją rusų kartą“, diegimu²⁴, istorinę kultūrą formuojančios institucijos buvo priverstos pasirinkti būtent „Raudonosios armijos – fašizmo nugaletojos“ idiomą. Kitokios alternatyvos Rusijos istorinę politiką modeliuojančios galios struktūros neturėjo. Mat vadinamoji „pokomunistinė rusų karta“ subrendo valstybiškai institucionalizuotos ideologinės indoktrinacijos erdvėje, kurioje dominavo Raudonosios armijos didvyriškumą ir moraliskumą išreiškiantys įvaizdžiai. Jų visuma tapo nepajudinamu ir šiandieninės Rusijos atminimo kultūros pamatu. Žlugus Sovietų Sąjungai, Raudonosios armijos pasiektų pergalių vaizdiniai neparado ideologinio aktualumo ir šiandien funkcionuoja kaip „stiprios ir nugalimos Rusijos“ įvaizdžio elementai. Todėl Rusijos administracinės struktūros neturi kito pasirinkimo, kaip tik skatinti „Didžiojo Tėvynės karo“ diskurso plėtrą ir taip didinti savo politinę įtaką.²⁵ Galima teigti, kad pastarąja taktika dabartinė posovietinės Rusijos nomenklatūra bando reabilituoti dėl savo politinių klaidų (karo Čečėnijoje, visuomenės informavimo priemonių veiklos suvaržymų, žmogaus teisių pažeidimų, etc.)²⁶. Suprantama, kad pastarojoje perspektyvoje negali būti svarstomi jokie klausimai

²³ Kaip tokios pozicijos pavyzdį galima nurodyti Rusijos administracijos negatyvią reakciją, kilusią dėl viename Kaliningrado kino klubų 2008 m. gegužės mėn. rodyto vokiečių kino režisieriaus Kristofo Berningo (Kristof Berning) meninio filmo „Keningbergo šturmas“, kuriame epizodai apie Raudonosios armijos nusikaltimus Rytų Prūsijoje atlieka anaipol ne antracilės siužeto linijos funkciją. Pažymėtina, kad atsižvelgdamas į „netinkamą šio filmo ideologinį turinį“, Kaliningrado srities gubernatorius Georgijus Boosas patikino visuomenę, kad pastarasis kino filmas „niekada nebus rodomas nei kino teatruose, nei per televiziją“ (ДЕРЯБИН, А.; РЯБУШЕВ, А. Кинореванш под Кёнигсбергом. В Калининграде показан немецкий фильм, рассказывающий о взятии Восточной Пруссии советскими войсками. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 09 17]. Prieitis per internetą: <http://www.ng.ru/regions/2008-05-27/1_kenigsberg.html?mthree=4>).

²⁴ TRIMAKAS, R. Istorinio naratyvo refleksijos radikalioje Rusijos publicistikoje. *Kultūros barai*, 2007, Nr. 12, p. 52–54.

²⁵ ГУДКОВ, Л. *Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов*. Москва, 2004, c. 45.

²⁶ Galima pažymėti, kad panašus precedentas Rusijos istorinės politikos kontekste jau buvo susiklostęs Josifo Stalino kulto kulminacijos periodu (apie 1944–1956 m.), kai Sovietų Rusijos pasiekta pergalė Antrajame pasauliniame kare

mai, susiję su karo nusikaltimų faktais, kurie skatintų abejoti moraliniu Raudonosios armijos kaip „Europos išvadotojos“ įvaizdžiu.

Kaip antrąją priežastį reikėtų nurodyti tą psichologinę ypatybę, kad posovietinei Rusijai yra ideologiškai paranku ir politiškai naudinga prisiskirti sau įtakingiausios „Pergalės idėjos“ saugotojos ir „Raudonosios armijos pergalių“ perėmėjos vaidmenį. Tad šiuo atveju Rusijos atminimo kultūra ir istorinė politika negali būti solidari problemų, aktualizuojančių sovietinės administracijos inicijuotas nusikalstamas veikas prieš vietinius Karaliaučiaus krašto gyventojus ir karo pabėgėlius, atžvilgiu. Suprantama, kad tokioje nuostatų sistemoje toleruojami tik „visos Rusijos liaudies“ (arba „visos tarybinių tautų šeimos“) pasiektos pergalės prieš nacistinę Vokietiją reikšmingumą teigiantys vaizdiniai, paremti mitemomis apie didvyrišką ir pasiaukojantį Raudonosios armijos karių elgesį. Šiuo atveju svarbu pažymėti tai, kad minėtoji sovietinių karinių ir administracinių struktūrų veiklos įvaizdžio konstravimo praktika pasiekia savo tikslą – nemaža (apie 60–70 nuosimčių) šiandieninės rusų visuomenės dalis nėra linkusi solidarizuotis su nuo Raudonosios armijos veiksmų bei nusikalstamų sovietinės valdžios sprendimų nukentėjusiais „priešišku“ teritorijų gyventojais²⁷. Todėl nėra keista, kad pastaruoju metu Rusijos viešojoje erdvėje sparčiai populiarėja įvairios visuomeninės iniciatyvos, raginančios valdžios institucijas sudaryti politiškai koordinuotą veiksmų, taikytinų „prieš limitrofinių valstybių (Lietuvos, Latvijos, Estijos, Ukrainos, Gruzijos – *aut.*) bandymus politiškai išnaudoti SSRS padarytas klaidas“, planą²⁸.

Minėtosios tendencijos iš dalies paaiškina, kodėl šių dienų Rusijos visuomenė nėra pasirengusi adekvačiai suvokti 1944–1945 m. Karaliaučiaus krašto gyventojus ir karo pabėgėlius ištikusios tragedijos mastą ir padarinius. Ši ypatybė lemia, kad tos Antrojo pasaulinio karo rezultatų (ypač etninių, tautinių ir tam tikrų socialinių grupių padėties SSRS okupuotose zonose) permąstymo tendencijos, kurios daro bene didžiausią įtaką posovietinių Vidurio Rytų Europos visuomenių istorinės atminties formavimuisi, skatina Rusijos valdžios struktūras riboti panašių intencijų sklidimą ir stiprinti sociokultūrinę centralizuotai proteguojamo herojinio „Didžiojo Tėvynės karo“ įvaizdžio įtaką. Šiuo atveju yra pasitelktas įprastinis kolektyvinės istorinės sąmonės „orientavimo“ mechanizmas – masiškas ir intensyvus reprezentacijų (pastaruoju metu Rusijoje dideliu populiarumu pasižymi „istoriniai dokumentiniai“ kino filmai ir „istoriniai serialai“) apie „kilnią ir žmonišką“ Raudonosios armijos vadovybės sprendimų ir „eilinių raudonarmiečių“ poelgių prigimtį tiražavimas²⁹. Galima teigti, kad šiuo tikslu dabartinė Rusijos istorinė politika sutelkė visus jos kontroliuojamas

buvo priskiriama išskirtinai „Didžiojo tautų vado“ nuopelnams ir kai „Didžiosios pergalės“ euforijos užvaldyta didžioji pokarinės sovietinės visuomenės dalis buvo linkusi „užmiršti“ komunistinio režimo nusikaltimus, įvykdytus 1937–1938 („Didžiojo teroro“) metais (КОЖИНОВ, В. *Россия. Век XX-й (1939–1964). Опыт беспристрастного исследования*. Москва, 2002, с. 193–194).

²⁷ АФАНАСЬЕВА, А. И., МЕРКУШИН, В. И. Великая Отечественная Война в исторической памяти россиян. *Социологические исследования*, 2005, № 5, с. 20.

²⁸ Plačiau žr.: Рекомендации российских историков: «Россия и Прибалтика: компетентные ответы на исторические претензии лимитрофов». [Интерактывус], [žiūrėta 2008 10 02]. Prieitis per internetą: <<http://www.regnum.ru/news/821909.html>>

²⁹ Dar pažymėtina, kad pastarojoje Rusijos istorinės politikos praktikoje išskirtinis vaidmuo yra teikiamas istorijos vadovėliams, kuriuose stengiamasi adaptuoti pačius įtaigiausius pozityvaus Raudonosios armijos įvaizdžio akcentus. Pastaruoju požiūriu kaip tendencingiausius būtų galima nurodyti šiuos vadovėlius: ЛЕВАНДОВСКИЙ, А. А.; ЦЕТИНОВ, Ю. А. *Россия в XX веке: учебник для 10–11 классов общеобразовательных учреждений*. Москва, 1997; ДАНИЛОВ, А. А.; КОСУЛИНА, Л. Г. *История России. XX век*. 2-е издание. Москва, 1996; ПЯТЕЦКИЙ, Л. М. *История России для абитуриентов и старшеклассников. XX век*. Москва, 1995; ДОЛУЦКИЙ, И. И. *Отечественная история. XX век: учебник для 10–11 классов общеобразовательных учреждений*. Ч. II. Москва, 1996; ОСТРОВСКИЙ, В. П.; УТКИН, А. И. *История России. XX век*. Москва, 1995; *История России. IX–XX вв. Пособие по отечественной истории для старшеклассников, абитуриентов и студентов*. Москва, 1995.

atminimo kultūros diskurso ir praktikų monopolizavimo mechanizmus (žiniasklaidą, internetą, knygų leidybą, mokslo institutus, švietimo sistemą, populiariąją kultūrą, etc.). Tai svarbus momentas, leidžiantis pastebėti aktualų paradoksą: posovietinė Rusija iš esmės liko ištikima šaltojo karo laikotarpiu susiformavusiems atminties kultūros simboliams ir sovietinėje epochoje kilusiems istorinės mąstysenos stereotipams, nors pripažįsta turinti ambicijų tapti „normalios istorinės atminties“ šalimi³⁰. Tačiau ši aplinkybė dar nesuteikia rimto pagrindo teigti, kad dabartinės Rusijos atminimo kultūra iš esmės išliko „sovietinė“. Manytina, racionaliau būtų sutikti su analitikų, komentuojančių pastarąją ypatybę, pažymėjimu, kad šaltojo karo ideologija posovietinėje Rusijoje transformavosi į „rusiškos atminties karo“ su ją supančiomis „priešiškoms atmintimis“ paradigma³¹. Galima teigti, jog tokioje perspektyvoje ir „Didžiojo tėvynės karo“ mitologija, ir „Pergalės“ kultas traktuotini ne kaip sovietinės ideologijos rudimentai, bet kaip ideologinis-moralinis šiandieninės Rusijos interesų ginklas. Tad nieko keista, kad tarptautinėje komunikacijoje išsakomi raginimai pripažinti Raudonosios armijos ir sovietinių valdžios struktūrų nusikaltimus Karaliaučiaus krašte viešojoje Rusijos opinijoje dažniausiai yra traktuojami kaip jai „priešiškų“ politinių jėgų Vakaruose³² arba kaip „įtartinų“ visuomeninių susivienijimų (pvz., Vokietijos Federacinėje Respublikoje veikiančios „Išvytųjų sąjungos“ („Der Bund der Vertriebenen“)³³) ir „lokalinių Rusijos bendrijų“ aspiracijų (tokių kaip, pvz., Kaliningrado srities gyventojų noro susivokti savo „istorinėje erdvėje“³⁴) pasireiškimai. Tai – natūralus gynybinis kolektyvinės sąmonės refleksas, būdingas ne tik šiuolaikinei Rusijai, bet ir tokiems sociumams, kurie bando išvengti nemalonių istorinės atsakomybės problemų. Pastarasis dėsnīgumas padeda suvokti, kodėl šiandieninė Rusijos istorinė politika Antrojo pasaulinio karo eigos ir ypač jo rezultatų atžvilgiu stengiasi laikytis defenzyvinės strategijos, kuri viešajame posovietinių valstybių (neišskiriant ir Lietuvos) diskurse neretai yra traktuojama kaip posovietinio „rusiškojo mentaliteto“ rezultatas, kaip ideologinis „atgimstančio rusiškojo šovinizmo“ elementas ar net kaip istorijos politizavimas, siekiant skleisti „prieš demokratines vertybes nukreiptą propagandą“³⁵. Manytina, tokiomis nuostatomis posovietinės visuomenės ir nuo komunistinio režimo nukentėjusios etninės, tautinės bei socialinės grupės siekia formuoti dabartinės Rusijos, kaip valstybės, regeneruojančios sovietmečio (pvz., „jėgos kulto“ ir „karinės romantikos“) vertybes ir politiniais tikslais eksploatuojančios „Didžiojo Tėvynės karo“ mitologiją, įvaizdį. Tokia istorinės politikos taktika buvusioms sovietų bloko visuomenėms padeda jaustis moraliai pranašesnėms prieš atgimstančias imperines ambicijas demonstruojančią Rusiją ir atsiriboti nuo jos istorinės kultūros įtakos. Kita vertus, pati Rusija, eksploatuodama savo, kaip „fašizmą nugalėjusios“ ir „Europą išvadavusios“ valstybės, įvaizdį, stengiasi varžytis su „vesternizuotais“ Antrojo pasaulinio karo

³⁰ САРАЛИЕВА, З. Х., БАЛАБАНОВ, С. С. Отечественная Война в памяти трёх поколений. *Социологические исследования*, 2005, № 11, с. 29.

³¹ КОЗЛОВ, А. И. О некоторых актуальных проблемах истории Великой Отечественной Войны. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2006, Т. 4, № 1, с. 144–145.

³² МУЗАЕВ, Т. Остров Споры о прошлом и будущем Восточной Пруссии. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 02 02]. Prieitis per internetą: <<http://old.polit.ru/documents/111956.html>>

³³ Герхард Шпрёдер: нет претензиям изгнанных. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 01 30]. Prieitis per internetą: <<http://novopol.ru/text295.html>>

³⁴ Pažymėtina, kad tokias Kaliningrado srityje plintančias „lokalines intencijas“ centrinė Rusijos administracija vertina ganėtinai neigiamai – kaip išorinių jėgų (Vakarų Europos) politinio siekio paversti kaliningradiečius kenigsbergiečiais išraišką. Plačiau žr.: ШУЛГИН, Г. Предательство как норма жизни. Текст передачи «Культурные войны» на радио «Русский край» (Калининград). О том, кто и как превращает калининградцев в кёнигсбергцев. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 09 17]. Prieitis per internetą: <<http://www.rusk.ru/st.php?idar=112885>>

³⁵ LIETUVOS RESPUBLIKOS SEIMAS. *Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymo 1 straipsnio papildymo ir pakeitimo įstatymo projekto aiškinamasis raštas, paskelbtas 2005 m. spalio 13 d.* [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 11 15]. Prieitis per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=263601>

vaizdiniais ir, jos oficialiąją poziciją išsakančių politinių lyderių (pvz., Rusijos Federacijos prezidento Dmitrijaus Medvedevo, ministro pirmininko Vladimiro Putino ir užsienio reikalų ministro Sergejaus Lavrovo) teigimu, priešintis bandymams peržiūrėti Antrojo pasaulinio karo rezultatus³⁶.

Siekiant išsiaiškinti, kokie psichologiniai veiksniai generuoja minėtąsias Rusijos istorinės politikos pozicijas dėl Karaliaučiaus kraštą ir jo gyventojus 1944–1945 m. ištikusios katastrofos traktavimo, pravartu įsigilinti į ganėtinai kontroversiškas rusų istoriko Aleksandro Filipovo išvalgas. Jo teigimu, bandymai primesti Rusijai (kaip buvusios Sovietų Sąjungos teisių paveldėtojai) „atgailavimą dėl visų tikrų ir išsigalvotų nusikaltimų“ skiepija šiandieninei Rusijos visuomenei menkavertiškumo ir istorinės kaltės kompleksus. Taip, A. Filipovo manymu, Rusijai nedraugiškos interesų grupės tarptautiniu mastu siekia spręsti konkrečius politinius uždavinius – diskredituoti dabartinės Rusijos valdžios vykdomą „nacionalinės istorinės atminties ugdymo“ politiką ir eliminuoti Sovietų Sąjungos patirtį iš „vadinamųjų civilizuotų nacių“ vertybinių orientacijų lauko, bandant įteigti, kad šiandieninė Rusija nėra „normali valstybė“³⁷. Akivaizdu, kad tokių svarstymų kontekste faktų apie 1944–1945 m. Karaliaučiaus krašte Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos įvykdytus nusikaltimus eksploatavimas Rusijos „politinių technologų“ terpėje traktuojamas tik kaip ciniškas bandymas posovietinei rusų visuomenei primesti kaltę ir neleistas istorijos politizavimas. Suprantama, minėtieji istorinės retorikos fragmentai neatskleidžia visų „istorijos valdymo“ mechanizmų, tačiau jie charakterizuoja latentinius šiandieninės Rusijos istorinėje politikoje funkcionuojančius „savigny nos saugiklius“ ir vengimo konstruktyviai persvarstyti įvykius, susijusius su prievartos prieš Rytų Prūsijoje gyventojus faktais, motyvus. Tad vyraujančią vaidmenį šiandieninėje Rusijos istorinėje politikoje vaidina „svarstyklių mentaliteto“ („nusikaltimas už nusikaltimą“) principas, paremtas ganėtinai paplitusiu stereotipu, kad Raudonosios armijos veiksmai buvo „tarybinės liaudies“ kerštas už karo metais nacių įvykdytus nežmoniškus nusikaltimus okupuotose Sovietų Sąjungos teritorijose.

Kita vertus, bandant išsiaiškinti Rusiją kritikuojančių valstybių ir interesų grupių motyvaciją, vertėtų atkreipti dėmesį į vokiečių istoriko Stefano Troebsto (Štefanus Triobstas) atskleistus Vidurio Rytų Europos visuomenėms būdingus Antrojo pasaulinio karo traktavimo jų istorinėje atmintyje dėsniumus. Savo tyrinėjimų metu jis pastebėjo, kad Antrojo pasaulinio karo ir vadina mojo „sovietinio genocido“ vertinimai skirtingų posovietinių visuomenių atminimo kultūrose ne tik labai įvairuoja, bet ir turi tam tikrų bendrų tendencijų. Todėl vertindamas tai, kaip posovietiniai sociumai traktuoja Antrojo pasaulinio karo pasekmes, S. Troebstas išskyrė keturias „istorinės atminties visuomenių“ grupes:

1) pirmoji grupė – tai tokios visuomenės ir tautos (estai, latviai, lietuviai), kurios savo istorinėje politikoje vadovaujasi nuostata, kad sovietinę okupaciją joms primetė brutali, genocidine praktika paremta „svetimųjų“ jėga. Tad nieko keista, kad šiuose sociumuose Antrojo pasaulinio karo pabaiga vertinama tik kaip skaudi istorinė aplinkybė, nulėmusi ir totalitarinės sovietinės tironijos įsiviešpatavimą, ir genocidinio pobūdžio represijų išgalėjimą³⁸; 2) antroji grupė – tai tokios visuomenės ir tautos (lenkai, vengrai, ukrainiečiai), kurios savo istorinėje politikoje nėra radusios bendro sutarimo

³⁶ МАСЛОВ, О.; ПРУДНИК, А. О форматах пересмотра итогов Второй мировой войны. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 12 23]. Prieitis per internetą: <<http://www.polit.nnov.ru/2007/05/22/revisionwar/>>

³⁷ ЕЛКОВ, И. Новейшая история России – что было с нами вчера. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 02 01]. Prieitis per internetą: <<http://www.rg.ru/2007/07/11/istoriya.html>>

³⁸ Taip pat svarbu tai, jog pastarųjų visuomenių istorinei sąmonei būdinga nuostata, kad šiandieninė Rusija, kaip Sovietų Sąjungos teisių perėmėja, privalanti prisiimti atsakomybę už sovietinės sistemos nusikaltimus. Manytina, tokia logika ir lemia „nesusikalbėjimą su Rusija“ arba nenorą suprasti Rusijos istorinės atminties problemų prielaidos (TRÖBST, S. Vertreibungsgedenken institutionalisieren? Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. In

dėl Antrojo pasaulinio karo pasekmių traktavimo. Šių sociumų politiniame-ideologiniame diskurse intensyviai diskutuojama dėl istorinio komunistinės praeities įvertinimo ir įprasminimo galimybų; 3) trečiajai grupei priskirtini sociumai (rumunai, bulgarai, kitos Balkanų tautos), kurių istorinė politika Antrojo pasaulinio karo pasekmes reflektuoja ganėtinai ambivalentiškai: viena vertus, jų istorinėje sąmonėje komunistinis režimas yra suvokiamas kaip „svetimųjų“ valdžios primesta valdymo sistema, kita vertus, figūruoja nuostata, kad Antrojo pasaulinio karo pabaiga ir įsiviešpatavusi komunistinė santvarka iš esmės buvo modernizuojantys veiksniai, leidžiantys teigti, kad „ne viskas buvo taip blogai“; 4) ketvirtajai grupei priskirtinos visuomenės (rusai, moldavai, baltarusiai, Padnestrės Respublikoje gyvenančios etninės grupės), kurių istorinėje politikoje Antrojo pasaulinio karo pasekmių atžvilgiu laikomasi „gynybinės taktikos“. Minėtųjų sociumų politinis elitas išsirutuliojo iš sovietinės nomenklatūros, kuri išsaugojo komunistinės ideologijos nuostatas, taigi ir sovietines atminimo kultūros formavimo praktikas bei politinės ir ideologinės kontrolės įpročius. Tokių sociumų istorinę sąmonę lemiančių mechanizmų kontekste yra itin akivaizdus autoritarinių struktūrų, komunistinės politikos elementų ir sovietinių istorinės recepcijos modeliavimo principų funkcionavimas. Taigi S. Troebsto manymu (ir su jo nuomone būtų galima sutikti), būtent dėl minėtos aplinkybės didžiausia dabartinės Rusijos visuomenės dalis negeba kritiškai reflektuoti sovietiniu periodu susiformavusių ideologinės kultūros bei propagandos klišių. Kita vertus, pastarojoje visuomenių grupėje, S. Troebsto tvirtinimu, neįvyko „Didžiojo Tėvynės karo“ desovietizacija – jų istorinė politika atsisakė tik pačių radikaliausių komunistinės ideologijos suformuotų „karinio patriotizmo“ klišių, jas pakeisdama „nacionalinės vienybės“ vertybes manifestuojančiomis istorinės kultūros fabulomis³⁹. Taigi nesunku pastebėti, kad nacionalinį „pirmosios rusų kartos“ identitetą formuojantys institutai stengiasi išlaikyti Antrojo pasaulinio („Didžiojo Tėvynės“) karo atminties formavimo monopolį, o tai leidžia daryti prielaidą, kad konstruktyvus dialogas tarp šiandieninės Rusijos ir kitų posovietinių visuomenių yra labai trapus bei konfliktiškas. Kita vertus, manytina, dėl minėtų tendencijų šių dienų Rusijos istorinė politika nėra suinteresuota dialogu su buvusiomis sovietinės sistemos nusikaltimų aukomis ir daro viską, kad tai netaptų įmanoma.

Rusų istorikės Jelenos Zubkovos teigimu, šiandieninė rusų visuomenė perėmė ne tik tradicinius (t. y. sovietinius), bet ir naujuosius, iki tol jai nebūdingus – vakarietiškus – Antrojo pasaulinio karo įvykių recepcijos įgūdžius⁴⁰. Pastaroji ypatybė rodo, kad šiandieninės Rusijos istorinė sąmonė, nors ir pasižymėdama sovietiniais „karinio patriotizmo“ vaizdiniais, simboliais bei naratyvais (pvz., tai patvirtina oficiali Rusijos vadovybės reakcija dėl Lietuvoje priimto nacistinės ir sovietinės simbolikos draudimo mitinguose ir kituose susirinkimuose įstatymo), vis dėlto suvokia, kokios priežastys lemia negatyvų „Didžiojo Tėvynės karo“ įvaizdį daugelyje posovietinių visuomenių. Pastarąją

Historisches Erinnern und Gedenken im 20. Jahrhundert. Hrsg. von T. SCHAARSCHMIDT. Frankfurt/M, 2007, S. 13).

³⁹ TRÖBST, S. Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. Eine zentraleuropäische Initiative zur Institutionalisierung des Vertreibungsgedenkens 2002–2006. *Zeitgeschichte*, 2007, H. 1, No. 34, S. 43–57; TRÖBST, S. Vertreibungsgedenken institutionalisieren? Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. In *Historisches Erinnern und Gedenken im 20. Jahrhundert.* Hrsg. von T. SCHAARSCHMIDT. Frankfurt/M, 2007, S. 9–26; ТРЁБСТ, Ш. «Какой такой ковер». Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы. Попытка общего описания и категоризации. *Ab Imperio*, 2004, No. 4, с. 51–55. Galima pažymėti, kad šioms S. Troebsto išvalgoms pritaria ir ukrainiečių filosofė Tatjana Žurženko, teigianti, kad „Didysis Tėvynės karas“ tampa vis labiau nacionalizuotu Rusijos istorijos įvykiu, senoji stalininė „nacionalistų-kolaborantų“ klišė nukreipama į šiandieninius „išdavikus“ – buvusias sovietines respublikas, kurios pasirinko ES ir NATO, atsukdamos nugarą Rusijai“ (ŽURŽENKO, T. Atminties geopolitika. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4, p. 19).

⁴⁰ ЗУБКОВА, Е. *Прибалтика и Кремль 1940–1953.* Москва, 2008, с. 3–6; Елена Зубкова: «Составление подобных исков – это путь не конструктивный и тупиковый». [Интерактивус], [žiūrėta 2008 11 20]. Prieitis per internetą: <<http://www.svobodanews.ru/Transcript/2008/04/29/20080429122702663.html>>

tezę patvirtina ir sociologinių tyrimų, pastaruoju dešimtmečiu atliktų Rusijos Federacijoje, rezultatai, kurie rodo, kad šiuo laikotarpiu rusų visuomenė kaip reikšmingiausia istorinį įvykį suvokia būtent 1944–1945 metų periodą ir pokario (jis dažniausiai apibūdinamas kaip „atsistatymo“, „sugrįžimo“, „gyvenimo be karo“ periodas) laikotarpį, o kaip neigiamiausia istorinę patirtį traktuoja stalinizmo periodo nusikaltimus – vadinamuosius „valymus“ ir tam tikrų politinių bei etninių grupių deportacijas⁴¹. Kita vertus, „pergalė prieš fašizmą“, „teritoriniai įgijimai“ (taip pat ir Karaliaučiaus krašto užvaldymas) ir „politinės įtakos erdvės“ išplėtimas pokarinėje Rytų bei Vidurio Europoje, šiuo laikotarpiu rusų visuomenės yra vertinami kaip nekvestionuoti ir imperatyvūs „nacionalinės svarbos“ istoriniai faktai ir didžiausi Rusijos istorinės raidos laimėjimai. Tai iš dalies paaiškina, kodėl viešajame šiuo laikotarpiu Rusijos istorinės politikos diskurse stengiamasi nereflektuoti tų įvykių, kurių faktologinė kritika gali stimuliuoti permąstyti jos istorinę kultūrą sudarančių vertybių hierarchiją. Minėti momentai atskleidžia didžiulį skirtumą tarp šiuo laikotarpiu Rusijos istorinės kultūros ir kolektyvinės atminties tų sociumų, kurie Antrojo pasaulinio karo rezultatus traktuoja kaip „didžiausią XX amžiaus katastrofą“. Kitaip tariant, vertybės, kurios konsoliduoja dabartinės Rusijos visuomenės „nacionalinę sąmonę“, dalies posovietinių visuomenių yra suvokiamos kaip ideologiškai neaktualūs anachronizmai ir demokratinei atminimo (istorinės) kultūros raidai trukdantys antagonistai. Tai iš dalies paaiškina, kodėl Rusijos realizuojamoje istorinės atminties politikoje pastaruoju metu vis ryškesni tampa „pakankamai neįvertinto“ ir „nesuprasto“ sociumo (dar kitaip vadinamo „lyderio“) kompleksui būdingi simptomai. Verta pažymėti, kad kai kurie rusų istorikai teigia, jog posovietinės visuomenės ir nuo komunistinio režimo nukentėjusios etninės bei tautinės grupės net ir posovietinės Rusijos atžvilgiu jaučia nuolatinę „egzistencinę baimę“, kuri kartais apibūdinama kaip viktimizacijos („aukš“) sindromas⁴². Tuo bandoma įteigti nuostatą, kad Rusijai su tokios „antirusiškos obsesijos“ valdomais sociumais ir nuo „antikomunistinio“ sindromo kenčiančiomis tautomis bei etninėmis grupėmis neverta diskutuoti apie Antrojo pasaulinio karo pasekmes. Galima daryti preliminarią išvadą, kad „sovietinį genocidą“ aktualizuojančios valstybės politiniame šiuo laikotarpiu Rusijos diskurse nereflektuojamos kaip visavertės istorinės polemikos partnerės. Todėl Rusijos istorinę atmintį modeliuojančios politinės galios ir ideologinės įtakos struktūros stengiasi laikytis motyvacijos, kad Antrojo pasaulinio karo pasekmių Rytų Prūsijoje eskalavimas, jų beletrizavimas ir politizavimas pakartotinai aktualizuoja negatyvų Rusijos, kaip „blogio valstybės“, įvaizdį, kuris tik papildomai komplikuoja ir taip ganėtinai sunkų istorinį dialogą. Tai iš dalies paaiškina, kodėl dabartinės Rusijos istorinėje politikoje principas vertinti „Didįjį Tėvynės karą“ tik kaip „išvaduojamąją“ Raudonosios armijos misiją laipsniškai užleidžia pozicijas kitoms Antrojo pasaulinio karo interpretacijoms. Išlaikydamos istorinės „Didžiojo Tėvynės karo“ retorikos tradicijas, Rusijos istorinės atminties politiką formuojančios institucijos vis dėlto bando perstruktūruoti politinį ir socialinį aktualumą prarandančias sovietines mitemas ir modeliuoti naujus istorinius naratyvus. Ši tendencija paaiškina, kodėl šiuo laikotarpiu Rusijos istorinės atminties diskurse yra laipsniškai adaptuojamos Rusijai neparankios reminiscencijos apie Nemersdorfo (Nemerkiemo)⁴³

⁴¹ БОЙКОВ, Э. В. Историческая память российского населения: состояние и проблемы формирования. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 01 18]. Prieitis per internetą: <http://www.rags.ru/s_center/opros/istoriya/analiz.shtml>

⁴² АБАРИНОВ, В. В проклятой стороне. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 12 27]. Prieitis per internetą: <<http://grani.ru/Society/History/m.88731.html>>

⁴³ ПЕТРОВ, И. Неммерсдорф: Между правдой и пропагандой. In *Великая обогнанная война – 2. Нам не за что каяться!* Сост. И. ПЫХАЛОВ, А. ДЮКОВ. Москва, 2008, с. 304–373.

ir „Vilhelmo Gustlofo“⁴⁴ incidentus, kuriuos neabejotinai galima traktuoti kaip svarbiausius tragiškų Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Rytų Prūsijoje simbolius. Todėl teigtina, kad pastaruosiu metu Rusijoje vyksta intensyvus minėtų „istorinių incidentų“ įveikimo procesas, kuris išsiskiria ir faktologinėmis interpretacijomis, pretenduojančiomis į „istorinį objektyvumą“, ir manipuliacijomis, siekiančiomis ideologinių bei politinių tikslų.

Dabartinis politinis režimas Rusijoje centralizavo visas valstybines struktūras, tad šiandieninis jo uždavinys – bendros valstybinės doktrinos pagrindu koncentruoti visą istorinį diskursą. Todėl galima teigti, kad „istorinės erdvės koncentracijos programos“ (tai – Aleksandro Prochanovo suformuluota sąvoka, kone iškalbingiausiai atspindinti šiandienines Rusijos istorinės kultūros raidos tendencijas⁴⁵) centras ir nacionalinės (dabartinės) rusų kartos atminties „rišamoji medžiaga“ yra „Didžiosios Pergalės“ mitas, kuriam, kaip taikliai yra pažymėjęs politologas Jurijus Pivovarovas, valstybiniame Rusijos atminimo kultūros diskurse ir praktikoje pastaruosiu metu suteikiamos visokeriopos mobilizuojančios „nacionalinio istorinio naratyvo“ galios⁴⁶. Antrajame pasauliniame kare Sovietų Sąjungos pasiekta pergalė rusų visuomenėje traktuojama kaip „šventa“ ir nekvestionuotina vertybė, todėl bandymai ją reflektuoti karo nusikaltimų kontekste Rusijos istorinę politiką formuojančių institutų yra identifikuojami kaip intencijos, siekiančios desakralizuoti Raudonosios armijos įvaizdį ir tuo sukelti rusų nacionalinės tapatybės krizę.

Karas dėl atminties?

Apibūdintos ypatybės leidžia teigti, kad šiandieninė Rusijos atminties kultūra ir istorinė politika Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Rytų Prūsijoje traktavimo atžvilgiu nėra ir negali būti vienalytė. Šiuo atveju reikėtų išskirti tris istorinės recepcijos koncepcijas, darančias didžiausią įtaką šiandieninės Rusijos istorinės politikos nuostatų Antrojo pasaulinio karo pabaigos Karaliaučiaus krašte atžvilgiu formavimuisi:

– pirmoji – tai *vertybinė-ideologinė koncepcija*, kurios esmę sudaro „Didžiojo Tėvynės karo“, kaip posovietinei Rusijai reikšmingiausio istorinio proceso, įvaizdis. Laikomasi pozicijos, kad milžiniškais pastangomis pasiekta „pergalė prieš fašizmą“ yra nerevizuotinas vertybinis šiandieninės Rusijos istorinio savivaizdžio pagrindas⁴⁷. Suprantama, kad tokios istorinės refleksijos perspektyvoje „herojinės“ ir „tragiškosios“ Antrojo pasaulinio karo istorijų dialogas yra sunkiai įmanomas. Dėl šios priežasties istorinį šiandieninės Rusijos diskursą modeliuojantys institutai stengiasi palaikyti tradicines mitemas apie reikšmingiausią Raudonosios armijos ir „tarybinės liaudies“ vaidmenį išvaduojant Europą nuo fašizmo. Tad oficialiajame lygmenyje bandoma laikytis paradigmos, kad Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos inspiruotas smurtas prieš vietinius Rytų Prūsijos gyventojus tebuvo sporadiniai ir laiku nesuvaldyti „proporcingo keršto“ incidentai, kurių nereikėtų

⁴⁴ СОКОЛОВ, Б. Потопленный миф. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 10 11]. Prieitis per internetą: <<http://www.grani.ru/opinion/sokolov/p.134310.html>>

⁴⁵ Александр Проханов – Андрей Фурсов. Синусоида русской истории. Беседа главного редактора газеты «Завтра» с директором Института русской истории. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 11 23]. Prieitis per internetą: <<http://www.zavtra.ru/cgi/veil/data/zavtra/06/660/51.html>>

⁴⁶ Šis istorikas pažymi, kad šiandieninė Rusijos valdžia stengiasi sukurti ne naują „Didžiojo tėvynės karo“ naratyvą, bet rekonstruoti XX a. 7-ajame dešimtmetyje suklestėjusį „Pergalės dienos“ mitą. Ši intencija lemia, kad kiti „Didžiojo tėvynės karo“ įvykiai ir ypač epizodai, bylojantys apie Raudonosios armijos padarytus nusikaltimus, yra stumiami iš Rusijos istorinės kultūros erdvės (ПИВОВАРОВ, Ю. *Русская политика в её историческом и культурном отношении*. Москва, 2006, c. 21).

⁴⁷ СМЕРНОВ, В. П. *Краткая история Второй мировой войны*. Москва, 2005, c. 271.

suvokti kaip nusikaltimų prieš žmoniškumą⁴⁸. Laikomasi nuostatos, kad bandymai tokius „incidentus“ vaizduoti kaip genocidinius veiksmus yra ne kas kita, o Rusijai priešišku politinių jėgų bandymai gretinti Sovietų Sąjungos ir hitlerinės Vokietijos nusikaltimus, siekiant formuoti neigiamą šiandieninės Rusijos įvaizdį⁴⁹. Kita vertus, tokios intencijos dažniausiai traktuojamos kaip pasikėsinimas prieš „Didžiąją Rusijos liaudies pergalę“, diktuojamas siekis revizuoti Antrojo pasaulinio karo padarinius⁵⁰. Nusikaltimus, kurie buvo įvykdyti prieš vietinius gyventojus ir karo pabėgėlius Rytų Prūsijoje, šiandieninę Rusijos istorinę politiką formuojantys institutai traktuoja kaip „objektyvios“ karo realybės faktus arba praktinius „karo logikos“ pasireiškimus. Svarbu pažymėti, kad šiandieninėje Rusijos komunikacinėje erdvėje funkcionuojantis „Didžiojo Tėvynės karo“ mitas nebevartoja sovietmečiu prigijusių ideologinių fabulų, teigusių, kad Raudonoji armija ir sovietinė administracija išvis nesirėmė prievarta prieš vietinius Karaliaučiaus krašto gyventojus bei karo pabėgėlius. Tačiau yra toleruojami tik tie faktai, kurie padeda formuoti ir įtvirtinti stereotipus apie tokių „prievartos incidentų“ sporadiškumą bei chaotiškumą. Taip pat reikia pažymėti, kad šiandieninė Rusijos „istorinė politika“ išlaikė tradiciją kvestionuoti nukentėjusių nuo tokio smurto žmonių skaičių, jo intensyvumą bei raiškos formas⁵¹. Taip individualias žmonių, nukentėjusių nuo nusikalstamų Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos veikų, patirtis stengiamasi paskandinti statistinių duomenų ekvilibristikoje bei svarstymuose, kuriuos raudonarmiečių ar „komunistinio teroro biurokratų“ veiksmus galima vadinti nusikaltimais, o kuriuos ne. Stengiamasi laikytis utilitarinio principo, kad dabartinei Rusijos visuomenei nėra dėl ko atgailauti, kad reikia viską užmiršti ir „stengtis užkirsti kelią pastaruoju metu ryškėjančioms fašistinėms intencijoms“⁵²;

– antroji – tai *propagandinė koncepcija*, kurios turinį sudaro „dvigubų standartų“ taikymo istorinės atminties politikoje paradigma. Remdamiesi ja, šiandieninės Rusijos istorinę politiką modeliuojantys institutai bando manipuliuoti nuostata, kad Antrojo pasaulinio karo pasekmių suvokimo kriterijai, kurie bendrajame istorinės atminties diskurse yra taikomi Sovietų Sąjungos įvykdytiems nusikaltimams apibendrinti, nėra taikomi buvusių Vakarų sąjungininkių atžvilgiu⁵³. Akivaizdu, kad ši koncepcija yra tiesiogiai susijusi su Rusijos istorinėje politikoje funkcionuojančia tradicija savo geopolitinių santykių problemas sieti su prieštaravimais tarp „prorusiškų“ ir „antirusiškų“ istorinių atminčių. Todėl viešajame Rusijos istorinės kultūros diskurse yra ypač populiarūs vaizdiniai apie Jungtinių Amerikos Valstijų, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos įvykdytus karo nusikaltimus, kuriais siekiama sumažinti moralinį faktų apie sovietinių karinių ir administracinių struktūrų nusikaltimus Rytų Prūsijoje spaudimą. Kita vertus, toks propagandinis kontrargumentavimo manevras

⁴⁸ АБАРИНОВ, В. В проклятой стороне. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 12 27]. Prieitis per internetą: <<http://grani.ru/Society/History/m.88731.html>>

⁴⁹ КРЫЛОВ, А. Демарш побеждённых. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 12 29]. Prieitis per internetą: <http://www.otechestvo.org.ua/main/20075/1018.html>; taip pat žiūrėti: БЕЛОУСОВ, А. В. О решающей роли СССР в достижении Победы во Второй мировой войне. *Военно-Исторический журнал*, 2006, № 1, с. 8.

⁵⁰ RUSIJOS FEDERACIJOS UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJA. Pareiškimas *Lietuva niekina atminimą, kurie išgelbėjo pasaulį nuo fašizmo* («Литва оскверняет память тех, кто спас мир от фашизма»), paskelbtas 2008 m. birželio 18 d. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 10 07]. Prieitis per internetą: <<http://top.rbc.ru/politics/18/06/2008/186056.shtml>>

⁵¹ ПЕРЕПАДЯ, В. Физиология победы. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 10 05]. Prieitis per internetą: <<http://www.zn.ua/3000/3150/34918/>>

⁵² RUSIJOS FEDERACIJOS UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJA. Pareiškimas *Lietuva niekina atminimą, kurie išgelbėjo pasaulį nuo fašizmo* («Литва оскверняет память тех, кто спас мир от фашизма»), paskelbtas 2008 m. birželio 18 d. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 10 07]. Prieitis per internetą: <<http://top.rbc.ru/politics/18/06/2008/186056.shtml>>

⁵³ ЦЫГАНЮК, А. Особый подход Польши и Грузии к истории «советской оккупации». [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 09 17]. Prieitis per internetą: <<http://www.apn.ru/publications/article17412.htm>>

padeda Rusijos istorinei politikai vesti „atminties karą“ ir su tokiais ideologiniais priešininkais kaip Baltijos tautos, keliant joms atsakomybės dėl tarnavimo nacistinės Vokietijos kariniuose junginiuose ir dalyvavimo holokauste klausimus;

– trečioji – tai *istoriškoji koncepcija*, kurios pagrindą sudaro „adekvataus keršto“ ir „karo grobio“ paradigmos. Verta pažymėti, kad pastarojoje koncepcijoje atsiskleidžia ganėtinai aiški dichotomija tarp „iš(si)vaduojamosios misijos“ ir „užkariaujamojo karo“ vaizdinių. Galima teigti, kad pastaruoju metu Rusijos istorinę politiką formuojančios struktūros minėtąją dichotomiją bando spręsti pateikdamos versiją, kad kaip „iš(si)vaduojamoji misija“ „Didysis Tėvynės karas“ vyko tik iki Raudonosios armijos įsiveržimo į Rytų Prūsiją momento⁵⁴ – po to šis karas perėjo į „užkariaujamosios kampanijos“ fazę su Karaliaučiaus krašto gyventojams ir pabėgėliams lemtingomis pasekmėmis⁵⁵. Pastaroji versija Rusijos istorinei politikai yra svarbi tuo, kad ji sudaro galimybes „Didžiojo Tėvynės karo“ eigos perspektyvoje reflektuoti ir nukentėjusiųjų nuo Raudonosios armijos bei sovietinės administracijos veikų prisiminimus, ir smurtą prieš vietinius Rytų Prūsijos gyventojus galimai vykdyusiųjų asmenų motyvus⁵⁶. Tai rodo, kad šių dienų Rusijos istorinę kultūrą formuojančios struktūros bando ieškoti galimo konsensuso tarp kontroversišku istorinių patirčių. Reikia pažymėti, kad tokius Antrojo pasaulinio karo įvykių Rytų Prūsijoje receptijos šiandieninėje Rusijos istorinėje politikoje pokyčius inicijuoja ne tik Rusijos vadovybės patiriamas „spaudimas iš šalies“, bet ir pačioje rusų visuomenėje jaučiamas poreikis spręsti „nacionalinio istorinio mentaliteto“ klausimus, susijusius su „lokalinėmis“ (pvz., Kaliningrado srities gyventojų identiteto) problemomis. Akivaizdu, kad ideologiniu požiūriu minėtoji koncepcija yra ganėtinai neparanki dabartinei Rusijos vadovybei, tačiau, kita vertus, ji padeda Rusijos istorinės politikos „technologams“ formuluoti įtaigias idiomias, „paaiškinančias“ rusų visuomenei, kodėl buvusios „vokiškos“ Rytų Prūsijos dalis yra „visavertis“ ir „integralus“ šiandieninės Rusijos atminimo kultūros regionas.

Sovietų karinių ir administracinių struktūrų nusikaltimų prieš vietinius Karaliaučiaus krašto gyventojus ir karo pabėgėlius pripažinimą šiandieninėje Rusijos istorinėje kultūroje sunkina tai, kad dabartinę Rusijos istorinę politiką modeliuojančios politinės galios struktūros yra suinteresuotos kuo giliau integruoti pozityvų Sovietų Sąjungos įvaizdį į „naujosios rusų kartos“ istorinės atminties struktūrą. Toks šiandieninis „rusų nacionalinės atminties“ konstravimo vektorius rodo, kad dabartinė Rusijos istorinė politika nenumato galimybės, kad „ne rusai dekonstruotų ir kvestionuotų sovietinę praeitį“⁵⁷ ir teiktų Rusijai kokius nors istorinio teisingumo reikalavimus. Nesunku pastebėti, kad ši idiomia funkcionalo kaip sudedamoji moralinė šių dienų Rusijoje aktyviai proteguojamos „suverenios demokratijos“ politikos dalis. Minėta koncepcija remiasi „suverenios istorinės sąmonės“ idėja, teigiančia kiekvienos (visų pirmiausia – rusų) tautos privilegiją nepaisyti „išorės jėgų diktato“ ir pačiai vertinti savo istorinę praeitį. Dėl šios priežasties Rusija nepritaria ir negatyviai vertina bet kokius Vakarų, Vidurio bei Rytų Europos valstybių bandymus pateikti „moralinius ieškinius“ Sovietų Sąjungos istorijai. Teigtina, kad būtent dėl minėtos ypatybės pastangos įvardyti Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos padarytus nusikaltimus okupuotose Rytų Prūsijos srityse kaip genocidą Rusijos istorinėje politikoje yra traktuojamos kaip bandymų „surengti antrąjį, antikomunistinį, Niurnbergą“ išraiška. Nesunku suvokti, kad tokia nuostata blokuoja galimybę, jog Rusijos

⁵⁴ СМЕРНОВ, В. П. *Краткая история Второй мировой войны*. Москва, 2005, с. 272.

⁵⁵ Ibid., p. 271.

⁵⁶ ОБОЛЕНСКАЯ, С. В. Российская судьба Кёнигсберга. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 01 21]. Prieitis per internetą: <http://zhurnal.lib.ru/o/obolenskaja_s_w/23.shtml>

⁵⁷ ПОЛЯКОВ, Л. Главная задача нашего учебника – помочь школе формировать граждан России. [Interaktyvus], [žiūrėta 2009 01 25]. Prieitis per internetą: <<http://www.vestnik.edu.ru/polyakov.html>>

istorinė kultūra artimiausiu metu „Didžiojo Tėvynės karo“ istoriją pradės vertinti ne tik iš savo (t. y. rusų tautos arba „tarybinės liaudies“), bet ir iš kitų nukentėjusiųjų tautų bei socialinių grupių pozicijų. Kita vertus, skatinimus, kad šiandieninė Rusija suvoktų 1944 metų įvykių Rytų Prūsijoje prielaidas ir pasekmes, būtų galima traktuoti kaip siūlymą Rusijos visuomenei pradėti jos istorinės kultūros demitologizavimo procesą ir istorinės atminties „liustraciją“. Tačiau šiandieninėje Rusijoje tokia istorinės atminties „liustracija“ praktiškai nėra įmanoma, nes ši valstybė – buvusi sovietinės imperijos metropolija, kurioje sukurti efektyvų „postkolonijinį diskursą“ būtų ypač sunku. Pagrindinė tokios situacijos priežastis yra tai, kad dabartinei Rusijos visuomenei labiausiai imponuoja „pilietinio-politinio auklėjimo“ ir „savo nacionalinio naratyvo kūrimo“ lozungai, didinantys ir taip neabejotiną „Didžiosios Rusijos“ įvaizdžio įtaigą. Suprantama, kad šiame ideologiniame Rusijos istorinės politikos fone reikalavimai imtis konstruktyvios istorinių stereotipų kritikos neturi lemiamo vaidmens.

Analizuojamos problemos požiūriu, svarbu paminėti ir tą psichologinę aplinkybę, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Karaliaučiaus krašte vertinimas neišvengiamai kelia klausimus, susijusius su individualiosios istorinės atminties ypatybėmis. Liudininkų atmintyje Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos veiksmai vietinių Rytų Prūsijos gyventojų ir karo pabėgėlių atžvilgiu neretai yra lyginami su nacionalsocialistinio režimo nusikaltimais⁵⁸. Neabejotina, kad toks tapatinimas ir Rusijos visuomenei, ir Rusijos valdžios struktūroms yra visiškai nepriimtinas. Todėl nesunku suvokti, kodėl Rusijos istorinės atminties politikoje, smerkiančioje nacių nusikaltimus, funkcionuoja tvirta nuostata vengti „provokuojančių lyginimų“. Tai – defenzyvinė pozicija, leidžianti šiandieninei rusų visuomenei laikytis racionalios distancijos Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykių Karaliaučiaus krašte atžvilgiu ir nesistengti suvokti to, kas iš tiesų įvyko. Tai neišvengiamai gilina vidinę „rusiškojo tipo“ istorinės atminties izoliaciją ir didina sovietiniu periodu susiformavusių istorinių naratyvų ir stereotipų įtaką šiandieninei rusų istorinei sąmonei. Teigtina, jog bandymai Sovietų Sąjungą prilyginti nacistinei Vokietijai lemia tai, kad didžioji šiandieninės rusų visuomenės dalis suvokia save kaip „ypatingos istorinės atminties“ bendruomenę. Šią prielaidą patvirtina ir pastaruoju dešimtmečiu Rusijos Federacijoje atliktų sociologinių tyrimų⁵⁹ išvados, teigiančios, kad dabartinė Rusija yra linkusi solidarizuotis su sovietine praeitimi ir todėl iš savo istorinės atminties siekia išstumti tuos vaizdinius, kurie designuoja komunistinio režimo nusikaltimus. Anot rusų sociologo Boriso Dubino, „šitaip vienu svarbiausių XX a. įvykių masinėje sąmoneje (ir tai pabrėžiama oficialiosios istoriografijos, prezidento Putino pasisakymų) tapo Sovietų Sąjungos subyrėjimas. Ne Holokaustas, ne GULAG’as, o Sovietų Sąjungos subyrėjimas. Atgaline data vertinami ir ligtoliniai įvykiai. Taip susiklosto vaizdas, kad Rusijos istorija – tai XX a. istorija, o XX a. – tai, kas telpa tarp Spalio revoliucijos ir SSRS subyrėjimo. Sovietinės istorijos viršūnė – Pergalė Tėvynės kare“⁶⁰. Tad dabartinė Rusijos istorinė politika, remdamasi neabejotina „Didžiosios Pergalės“ ideologine įtaiga, stengiasi diskursyviai suvienyti tuos po Sovietų Sąjungos žlugimo išsibarsčiusius „tarybinės istorinės kultūros“ fragmentus, kurie dar gali būti naudingi kuriant šiandieninės Rusijos, kaip „atgimstančios galios“, įvaizdį. Suprantama, kad tokia Rusijos istorinės politikos konjunkštūra nėra numačiusi vietos „blogiesiems“ Sovietų Sąjungos istorijos epi-

⁵⁸ БЁДДЕКЕР, Г. *Горе побежденным! Беженцы III Рейха 1944–1945*. Москва, 2006, с. 9–28; LACHAUER, U. *Rytprūsiški likimai*. Vilnius, 2004, p. 77–79, 211–212.

⁵⁹ Plačiau žr.: АФАНАСЬЕВА, А. И., МЕРКУШИН, В. И. Великая Отечественная Война в исторической памяти россиян. *Социологические исследования*, 2005, № 5, с. 11–22.

⁶⁰ „Nenorinti praeiti praeitis“ šiandieninėje Rusijoje: Liudytojų, tyrinėtojų ir stebėtojų diskusija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 11–12, p. 456.

zodams, kuriems priskirtini ir siužetai apie Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykius Karaliaučiaus krašte. Taigi tokie vietinių Rytų Prūsijos gyventojų ir karo pabėgėlių likimą apibendrinantys epizodai kaip Nemerkiemio arba „Vilhelmo Gustlofo“ incidentai yra perkeliama į „neigiamos istorijos“, arba „draudžiamos atminties“, erdvę. Taip Rusijos istorinę kultūrą formuojantys institutai iš oficialaus ir viešojo kolektyvinės atminties diskursų stumia ne tik 1944 m. Raudonosios armijos Karaliaučiaus krašte įvykdytus nusikaltimus, bet ir 1945–1951 m. priimtus sovietinės administracijos „klaidingus“ sprendimus, lėmusius vietinių gyventojų „valymus“, iškeldinimus ir deportacijas. Pažymėtina, kad labai panašios nuostatos buvo būdingos sovietinei istorinei kultūrai, kurioje „netgi žvelgiant iš nugalėtojų taško, natūralus siekis suprasti nugalėtajį priešą nebe kaip fašistą, išgama, buką huną, o kaip žmogų, susilaukdavo griežtos cenzūros“⁶¹. Sovietmečiu susiformavę stereotipai posovietinėje Rusijoje taip nebuvo dekonstruoti, tad nėra keista, kad Raudonosios armijos smurtiniai veiksmai prieš Rytų Prūsijos gyventojus ir pabėgėlius dabartiniu metu formuojamame Rusijos oficialiajame diskurse yra traktuojami kaip mažai reikšmingi ir su sovietų Rusijos gyventojų karo metais patirtomis kančiomis nelygintini atvejai⁶². Neabejotina, kad dabartinė Rusijos istorinė politika kol kas nemato svarbių priešasčių pakeisti tokią principingą nuostatą.

Taigi „Didžiojo Tėvynės karo“ naratyvas Rusijos atminimo kultūroje ir istorinėje politikoje išlieka kaip ypač parankus įrankis formuojant kolektyvinę „pokomunistinės rusų kartos“ tapatybę, nes jis suvokiamas kaip vienintelis Sovietų Sąjungos istorijos tarpsnis, kai buvo pasiekta neabejotina pergalė. Tačiau psichologinės Antrojo pasaulinio karo recepcijos kontroversijos rodo, kad ne tik Raudonosios armijos kariai, bet ir aukos iš Sovietų Sąjungos priešų pusės suvaidino savo istorinį vaidmenį, todėl ir jų patirtis traktuotina kaip visavertė šio karo dalis, kurios neįmanoma ignoruoti⁶³. Reikia pripažinti, kad šiandieninės Rusijos istorinę politiką formuojančios struktūros suvokia šio aspekto svarbą. Išties nemažai šiandieninių Rusijos istorikų ir visuomeninių procesų analitikų neneigia, kad Antrojo pasaulinio karo pabaigos periodu sovietinės karinės ir administracinės struktūros naudojo prievartą prieš Karaliaučiaus krašte pasilikusius žmones. Tačiau Rusijos istorinė politika nėra linkusi pripažinti Raudonosios armijos ir apskritai Sovietų Sąjungos atsakomybės, remdamasi teiginiu, kad smurtinės priemonės iš esmės buvo neišvengiamos ir pateisinamos siekiant pergalės žūtbutiniame nacizmo ir komunizmo susidūrimo. Tad esminė riba tarp istorinės tiesos ir istorijos iškraipymo, Rusijos istorinės politikos apologetų požiūriu, eina ne tarp tų tyrinėtojų, kurie Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykius Rytprūsijoje traktuoja kaip „Mažosios Lietuvos genocidą“, ir tų, kurie tokios koncepcijos nepalaiko. Ši riba eina tarp tų „istorinės atminties grupių“, kurios suvokia „Mažosios Lietuvos gyventojų genocidą“ kaip nekvestionuotiną faktą, ir tų grupių, kurios Raudonosios armijos veiksmus prieš vietinius gyventojus bei pabėgėlius ir sovietinės valdžios politiką krašte traktuodamos kaip nusikaltimus, kartu akcentuoja būtinybę suvokti šiuos įvykius juos lėmusių istorinių aplinkybių kontekste.

Neneigtina, kad Sovietų Sąjunga okupuotoje Rytų Prūsijos dalyje sąmoningai ir nuosekliai naikino „vokiškumą“ įkūnijusias visuomenės grupes ir kultūros objektus. Tačiau taip pat neginčytina ir tai, jog sovietinės karinės vadovybės nurodymai ir politinės administracijos politika buvo sutelkti į fašizmo sunaikinimą. Šiuo požiūriu Karaliaučiaus krašte pasilikę gyventojai vokiečiai stipriai nukentėjo, nes jie priklausė regionui, kurį sovietai traktavo kaip „fašistinio žvėries guolį“

⁶¹ „Nenorinti praeiti praeitis“ šiandieninėje Rusijoje: Liudytojų, tyrinėtojų ir stebėtojų diskusija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 11–12, p. 457.

⁶² ДЮКОВ, А. *За что сражались советские люди*. Москва, 2007, с. 539–558.

⁶³ „Nenorinti praeiti praeitis“ šiandieninėje Rusijoje: liudytojų, tyrinėtojų ir stebėtojų diskusija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 11–12, p. 459.

ir „nacizmo irštva“. Kita vertus, psichologine prasme užimtos Rytų Prūsijos dalies niokojimą sovietai suvokė ne tik kaip atsiteisimą su savo priešu, bet ir kaip ritualizuotą „blogio šaknų išrovimo“ veiksmą. Iš dalies dėl šios priežasties šiandieninei Rusijos visuomenei yra labai sunku regėti ir adekvačiai suvokti nuo Raudonosios armijos ir sovietinės administracijos veiksmų nukentėjusių Karaliaučiaus krašto gyventojų patirtį. Šiandieninei Rusijai, įgyvendinančiai „nacionalinės istorijos“ doktriną, reikalingi pozityvūs „Didžiojo Tėvynės karo“ ir Raudonosios armijos įvaizdžiai. Ši būtinybė lemia ir pastarųjų metų Rusijos istorinei politikai būdingą kategoriškumą: „arba jūs su mumis, arba – prieš mus“. Tai iš dalies lemia, kad Rusijos istorinę kultūrą modeliuojantys institutai išlaikė tendenciją karo nusikaltimus Karaliaučiaus krašte suvokti neperžengiant dar sovietinės ideologijos ir propagandos nustatytų ribų. Vis dėlto, naujosios Antrojo pasaulinio karo pabaigos Rytų Prūsijoje versijos posovietinės Rusijos istorinėje kultūroje dar tik formuojasi, todėl susidarius palankiam ideologiniam klimatui ir susiklosčius tinkamai geopolitinių santykių atmosferai, minėtosios šiandieninės Rusijos istorinės politikos nuostatos ilgainiui galėtų pasikeisti.

„Mažosios Lietuvos genocidas“ – iššūkis Rusijai?

Genocido sąvoka, perkelta į atminimo kultūros ir istorinės politikos diskursus iš socialinių mokslų (teisės, sociologijos, antropologijos bei psichologijos) srities, sėkmingai prigijo lietuvių kolektyvinėje sąmonėje ir tapo labai populiaru. Po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje išplito ir sovietinio genocido sąvoka, kurios kontekste bandomos suvokti ir įprasinti 1940–1956 m. lietuvių tautą sukretusios netektys. Galime netgi teigti, kad lietuvių tautos sovietinio genocido samprata yra tapusi visuotinai palaikoma ir akylai sergima atminimo kultūros vertybe. Net galima teigti, kad genocido kategorija ilgainiui tapo lietuvių istorinės atminties apie sovietinę epochą kvintesencija. Tad nenuostabu, kad pastaruoju dešimtmečiu ir oficialiajame, ir viešajame Lietuvos diskursuose susiformavo įprotis genocidu įvardyti kone visus Antrojo pasaulinio karo pabaigos ir pokario įvykius buvusiam Karaliaučiaus krašte apskritai ir ypač etniniame Mažosios Lietuvos regione. Nors Mažosios Lietuvos gyventojų genocido (arba „antrojo genocido“⁶⁴) sąvoka buvo kritikuojama daugelio istorikų, ji sulaukė visuomenės ir politikų palaikymo, kuris lėmė, kad Lietuvos Respublikos Seimas 2006 m. liepos 19 d. priėmė nutarimą įteisinti spalio 16-ąją kaip sovietinio Mažosios Lietuvos gyventojų genocido aukų atminimo dieną ir įtraukti ją į Valstybės atmintinų dienų sąrašą. Taip Mažosios Lietuvos genocido koncepcija tapo Lietuvos istorinės politikos instrumentu. Sovietinio genocido sampratos raidos tendencijos Lietuvoje leidžia teigti, kad minėtu teisiniu sprendimu nebus apsiribota. Istorikų ir analitikų diskusijose, aktualizuojančiose Karaliaučiaus krašto raidos sovietinės epochos laikotarpiu problemas, vis dažniau formuluojami teiginiai

⁶⁴ Sovietinio Mažosios Lietuvos gyventojų genocido koncepcijos šalininkų teigimu, Mažosios Lietuvos gyventojai patyrė du genocidus: „pirmajam genocidui“ priskiriamos tokios veikos, kaip Ordino ir vokiečių nuo XIII a. vykdytas sistemingas vietinių gyventojų pavergimas, besipriešinančiųjų žudymas, sukrikščioninimas bei nutautinimas; „antruoju genocidu“ įvardijami Raudonosios armijos ir sovietinių administracinių struktūrų veiksmai okupuotame Karaliaučiaus krašte. Nuoseklus Mažosios Lietuvos gyventojų naikavimo pradžia, sovietinio genocido koncepcijos šalininkų teigimu, datuotina 1944 m. spalio 16 d., kai III Baltarusijos fronto 5-oji ir 11-oji armijos, vadovaujamos generolo Ivano Černiachovskio, įsiveržė į Karaliaučiaus kraštą. Manytina, „antrojo genocido“ koncepciją geriausiai atskleidžia Mažosios Lietuvos Reikalų Tarybos pareiškimas „Dėl spalio 16-osios – Mažosios Lietuvos gyventojų genocido dienos – įrašymo į atmintinų dienų sąrašą“, kuriame Raudonosios armijos karinių dalinių ir sovietinės administracijos veiksmai Rytų Prūsijoje traktuojami kaip „senaties termino neturintis karinis nusikaltimas“ (MAŽOSIOS LIETUVOS REIKALŲ TARYBA. Pareiškimas „Dėl spalio 16-osios – Mažosios Lietuvos gyventojų genocido dienos – įrašymo į atmintinų dienų sąrašą“, paskelbtas 2005 m. spalio 10 d. [Interaktyvus], [žiūrėta 2008 10 07]. Prieiga per internetą: <<http://www.mlrt.puslapiai.lt/stasiskiui.doc>>“

apie (sic.!) sovietinį Mažosios Lietuvos kultūros genocidą⁶⁵. Kaip reikėtų vertinti šią tendenciją: ar tai – istorinės terminologijos taikymo nekompetencija, ar kryptingas noras suplakti skirtingas biologinio (tai yra Mažosios Lietuvos gyventojų) ir kultūrinio (tai yra etnografinio Mažosios Lietuvos regiono) genocidų sąvokas, siekiant praplėsti sovietinio režimo nusikaltimų ir atsakomybės už juos spektrą? Kultūrinio genocido definicija į 1948 m. gruodžio 9 d. Jungtinių Tautų organizacijos priimtos konvencijos „Dėl kelio užkirtimo genocido nusikaltimui ir baudimo už jį“ turinį nebuvo įtraukta. Tad teisiniu požiūriu Mažosios Lietuvos kultūros sunaikinimo kaip kultūrinio genocido sąvoka neturi juridinio pagrindo. Tačiau genocido definicijos komentatoriai tam tikros grupės kultūros objektų naikinimą išskiria kaip galimą genocidinio nusikaltimo formą. Kaip pažymi teisinių genocido sąvokos interpretacijų tyrinėtojas Justinas Žilinskas, genocido samprata akcentuoja tik biologinį, fizinį sunaikinimą⁶⁶. Pastarasis momentas suponuoja nuostatą, neleidžiančią Mažosios Lietuvos istorinių-kultūrinių objektų likimo sovietinės okupacijos metu kvalifikuoti kaip genocidinės veikos padarinio. Istoriniu požiūriu kultūrinio genocido sąvoka yra tinkama kategorija kai kuriems istoriniams faktams interpretuoti, tačiau jos taikymas Mažosios Lietuvos kultūrinių objektų sunaikinimo atvejams apibendrinti gali sukelti nereikalingą painiavą. Tad akivaizdu, jog istoriniuose Mažosios Lietuvos situacijos sovietmečiu tyrimuose turi būti įvertintos ir kultūrinio genocido sampratos kontroversijos bei surasti adekvatūs metodai joms interpretuoti.

Kultūrinio genocido terminas yra pakankamai išplėtotas, tačiau istoriniu požiūriu ganėtinai neaiški sąvoka. Dar genocido sąvokos autorius Rafaelis Lemkinas (Raphael Lemkin) teigė, kad genocidas kaip nusikalstamų veikų prieš žmogiškumą visuma ne tik pažeidžia fizines žmogaus egzistencijos teises, bet ir griaua fundamentaliuosius, istoriškai susiformavusius visuomeninės tvarkos pagrindus⁶⁷. Toks visuomeninės sanklodos pagrindas yra kultūra, kaip sistema, palaikanti bendrąją etninę, tautinę, nacionalinę ar konfesinę grupių savastį. Vadinamosios „Genocido konvencijos“ projekte pateiktas genocido nežmoniškų veikų sąrašas kaip genocidinę veiką apibūdina ir sistemingą istorinių ar religinių paminklų naikinimą arba jų pritaikymą svetimųjų reikmėms; naikinimą ar išsklaidymą istorinės, meninės ar religinės vertės dokumentų, objektų ir daiktų, naudojamų kulto reikmėms⁶⁸. Šis dokumentas kaip genocidinę veiką apibrėžia bibliotekų, muziejų, mokyklų, istorinių paminklų ir kitų kultūrinės paskirties pastatų naikinimą bei draudimą jais naudotis⁶⁹. Pastarieji nusikaltimų prieš žmoniškumą požymiai sudaro kultūrinio genocido sąvokos turinį. Kita vertus, minėtos charakteristikos leidžia pastebėti esminius skirtumus tarp biologinio (arba fizinio) ir kultūrinio genocidų: pirmasis yra nukreiptas į etninės, tautinės, konfesinės arba rasinės grupės ar jos dalies sunaikinimą; antrasis – į etninio, tautinio, nacionalinio arba konfesinio tapatumo tęstinumo nutraukimą. Vadinasi, kaip kultūrinį genocidą galime suvokti ne tik valstybiškai organizuotą ir genocidinėmis technologijomis vykdomą tam tikrų kultūros objektų naikinimą, bet ir valstybiškai organizuoto smurto, nukreipto prieš kultūrinį etninės, tautinės arba socialinės grupės identitetą veikas. Ši tezė galėtų būti argumentas sovietinio kultūrinio genocido Mažojoje Lietuvoje sampratai pagrįsti, jeigu tik būtų rasta svarių duomenų, įrodančių, kad sovietinė administracija Karaliaučiaus krašte siekė laikytis kultūrinio genocido praktikos. Faktografiniai duomenys, suteikiantys gausios

⁶⁵ PURVINAS, M. Mažosios Lietuvos etnocidas kaip kultūrinis ir kultūrologinis fenomenas. *Voruta*, 1996, Nr. 5 (239), p. 6.

⁶⁶ ŽILINSKAS, J. Karo nusikaltimų reglamentavimas Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ir jų atitikties tarptautinei teisei problemos. In *Jurisprudencija: mokslo darbai*. T. 80. Vilnius, 2006, p. 144–157.

⁶⁷ LEMKIN, R. Genocide as a Crime under International Law. *American Journal of International Law*. 1947, vol. 41, No. 1, p. 148.

⁶⁸ НЕHEМІАН, R. *The Genocide Convention: A Commentary*. New York, 1960, p. 124.

⁶⁹ АНДРІОХІН, М. Н. *Геноцид – тяжчайшее преступление против человечества*. Москва, 1961, с. 83.

informacijos apie Mažosios Lietuvos kultūros objektų niokojimą⁷⁰, nieko nepasako apie tai, kad sovietinė administracija būtų vertusi mažlietuvius (arba lietuvininkus) išsižadėti savo identiteto. Teigtina, lietuvininkų identiteto struktūros (kalba, konfesija, tradicijos) pokariniu periodu patyrė didžiulius sukrėtimus, tačiau ne dėl centralizuotai organizuoto „kultūrinio genocido“, o dėl politinio, socialinio ir kultūrinio sovietinės sistemos poveikio.

Svarbiausia metodologinė problema yra ta, kad konstruktyvaus kultūrinio genocido sąvokos išaiškinimo nerasime nė vienoje teisinėje ar istorinėje sintezėje. Tai sociologijos ir antropologijos sąvoka, suteikianti plačias galimybes tarpdisciplininiam interpretavimui. Antai įvertindami ypatybę, kad tam tikrą grupę galima sunaikinti ne tik fiziškai, bet ir kultūriškai, galime formuluoti metodologinį klausimą, ar kultūros naikinimo arba palankių sąlygų tokiam nusikaltimui sudarymo faktai istorinėje analizėje gali būti interpretuojami biologinį genocidą apibrėžiančiomis definicijomis? Juk fizinių grupės naikinimą paprastai lydi ir šios grupės kultūros objektų naikinimas. Visi žinomi istoriniai kultūrinio genocido atvejai buvo įvykdyti tik po pagrindinių biologinio genocido etapų. Taigi istoriniu požiūriu fizinis ir psichologinis smurtas, nukreiptas grupės identitetui ir kultūrinei savasčiai pakirsti ir pasireiškiantis pirma fizinio genocido priemonių, negali būti kvalifikuojamas kaip kultūrinis genocidas. Kita vertus, kultūriniam genocidui būdingos tos pačios veikos kaip ir fiziniam genocidui: informacijos apie „likviduotinus objektus“ rinkimas, tokių objektų registravimas, dehumanizavimas („nuvertinimas“), ideologinis inspiravimas, izoliavimas ir naikinimas. Tad kultūrinio Mažosios Lietuvos genocido sampratos autoriams nereikėtų pasikliauti vien „gyvosios istorijos“ liudijimais ar memuariniais šaltiniais, o visų pirmiausia ieškoti minėtąsias veikas įrodančių dokumentų.

Kita vertus, galima kelti ir kitą metodologinį klausimą: ar nevertėtų atskirti biologinį ir kultūrinį genocidus ir juos analizuoti kaip skirtingas nusikaltimų prieš žmoniškumą formas? Kaip žinoma, neseni Kinijos veiksmai Tibete daugelio apžvalgininkų yra vertinami būtent kaip kultūrinis, bet ne fizinis genocidas. Panašumų galime išvelgti ir sovietų elgsenoje Karaliaučiaus krašte, tik tokiu atveju tenka abejoti, ar pavyktų įrodyti organizacines ir technologines formas, kuriomis būtų buvęs vykdomas sovietinis Mažosios Lietuvos kultūros genocidas. Todėl reikia įvertinti tai, kad remiantis klasikine genocido samprata, konkrečios kultūrinės tapatybės ir ją palaikančios semantinės sistemos išnykimas gali būti ir „natūralus“ biologinio genocido padarinys. Juk sovietų režimas nesiekė užimtame Karaliaučiaus krašte saugoti tarybinei liaudžiai ir socialistinei santvarkai svetimos kultūros. Ši nuostata galėjo veikti kaip papildomas akstinas spartinti kultūrinę Karaliaučiaus krašto sovietizaciją ir nekreipti dėmesio į nepageidautinos kultūros liekanų nykimą bei niokojimą. Ar paminėtos kultūrinio genocido apibrėžtys leistų tokias nuostatas ir jų paskatintus procesus vertinti kaip genocidinės praktikos atvejį? Kultūros objektų naikinimas, be abejonės, yra prieš žmoniškumo turinį nukreiptas nusikaltimas, tačiau jo žalingi padariniai yra suvokiami tik po ilgo laikotarpio (pasikeitus kelioms (trims–penkioms) kartoms). Šiuo atveju itin svarbus momentas yra tai, kad sovietų ir karinės, ir administracinės struktūros, ir naujakuriai Kaliningrado srityje nesijautė vykdančią kultūrinį genocidą. Veikiau atvirkščiai, buvę Rytprūsiai jiems asocijavosi su galimybėmis pradėti naują gyvenimą, todėl šiandien didžioji dauguma Kaliningrado srities gyventojų yra įsitikinę, kad jų pirmtakai į šį regioną ne tik atnešė sovietines politines, ideologines bei kultūrinis tradicijas⁷¹, bet

⁷⁰ PURVINAS, M. Mažosios Lietuvos etnocidas kaip kultūrinis ir kultūrologinis fenomenas. *Voruta*, 1996, Nr. 5 (239), p. 6.

⁷¹ GALCOV, V. Grundlegende Besonderheiten der Geschichte des Kaliningrader Gebietes. *Nordost-Archiv*, Bd. 4, Hf. 2, 1994, S. 31–33.

ir jį atstatė, tiesa, jau pagal savitą socialinės-ekonominės sanklodos modelį⁷². Išties sunku nuneigti faktą, kad posovietinė Kaliningrado sritis iš esmės formuojasi kaip savitas „baltiškasis rusiškos kultūros anklavas“, kuriam didžiausią įtaką daro galbūt ne tiek „metropolinė“ Rusijos atminimo kultūra, kiek lokalinė regiono istorinio-kultūrinio paveldo specifika. Ši ypatybė, manytina, iš dalies paaiškina, kodėl pastaruoju metu Kaliningrado srityje išaugo susidomėjimas vokiškąja krašto praeitimi ir autentiškosios kultūros liekanomis.

Nesunku pastebėti, kad pateiktos kultūrinio genocido sąvokos apibrėžtys jau yra taikomos karo ir pokario įvykiams Mažojoje Lietuvoje įvertinti. Tačiau ar brutalūs Sovietų Sąjungos karinių bei administracinių struktūrų veiksmai Karaliaučiaus krašte išties buvo nukreipti ne tik prieš vietinius gyventojus, bet ir prieš Mažosios Lietuvos kultūrą? Jeigu siektume karo pabaigos ir pokario įvykius Mažojoje Lietuvoje suvokti kaip kultūrinį genocidą, mums nereikėtų ilgai ieškoti tokių teiginių paremiančių istorinių faktų. Antai kaip akivaizdžią kultūrinio genocido Rytprūsiuose pradžią galima būtų traktuoti sąjunginės britų ir amerikiečių aviacijos 1944 m. rugpjūčio naktimis iš 26-osios į 27-ąją ir iš 29-osios į 30-ąją įvykdytus Karaliaučiaus centro bombardavimus napalmo bombomis, kurių tikslas, kaip neretai teigiama, buvo „Rytų Prūsijos Venecija vadinto miesto sunaikinimas“⁷³. Reikia pažymėti, kad istorikai kol kas nedisponuoja genocidinį tokių karo veiksmų kryptingumą įrodančiais šaltiniais. Tokiame kontekste 1945–1950 m. įgyvendintas Ypatingosios Karaliaučiaus (Kenigsbergo) karinės apygardos įkūrimas ir Kaliningrado administracinės srities sudarymas, naujų gyventojų (jie dažniausiai vadinami „kolonistais“) iš Rusijos teritorijų atkėlimas ir įkurdinimas gali būti vertinamas kaip sovietų organizuota kolonizacinė kultūrinio genocido Mažojoje Lietuvoje preliudija. Laikantis kultūrinio genocido sampratos, kaip valstybiškai organizuota nusikalstama veika gali būti įvertintas Karaliaučiaus istorinio centro sunaikinimas ir senųjų gyvenviečių išgriovimas. Kaip genocidinė veika gali būti suvokiamas vokiškų, prūsiškų ir lietuviškų toponimų (Kaliningrado sritis⁷⁴) bei hidronimų transliteravimas rusiškaisiais. Juk pats Mažosios Lietuvos (arba Prūsų Lietuvos) terminas buvo išguitas iš viešosios apyvartos, kaip neretai tvirtinama, siekiant paneigti, kad joje šimtmečius gyveno „krašto šeimininkai – lietuvininkai“. Kaip neabejotinas sovietų administracijos nusikaltimas galėtų būti įvertintas ir religinių objektų bei kapinių naikinimas. Kaip kultūrinio genocido politikos dalis galėtų būti įvertinti ir sovietinio ūkio sistemos diegimo Karaliaučiaus krašte nulemti kardinalūs etninio-istorinio Mažosios Lietuvos kraštovaizdžio pokyčiai. Tokiu atveju sovietmečių praktikuota melioracija ir urbanizacija išties galėtų būti vertinamos kaip administraciniai įrankiai, naudoti mažlietuviškosios šio krašto praeities retušavimui⁷⁵. Tokių faktų įvardijimas genocidu sudaro iliuziją, kad sovietinės administracijos struktūros siekė visiškai sunaikinti bet kokias Mažosios Lietuvos identiteto formas ir mažlietuviškosios (lietuvininkiškosios) kultūrinės savasties elementus⁷⁶.

⁷² *Летопись Калининградской области*. С. П. ГАЛЫЦОВА; И. А. ГОРДЕЕВ; Л. А. ЕФРЕМОВ. Т. 1: 1945–1976 гг. Калининград, 2005, с. 3.

⁷³ UŽURKA, J. Rytprūsių karo operacija 1945 m. sausio 13-ąją – balandžio 26-ąją. *Voruta*, 2009, Nr. 3, p. 5.

⁷⁴ Tarybinių Socialistinių Respublikų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1946 m. balandžio 7 d. įsaku visas Karaliaučiaus kraštas buvo perduotas administruoti SSRS Rusijos Federacijos Sąjunginei Respublikai, o liepos 4 d. įsaku pervadintas Kaliningrado sritimi (Kaliningradskaja oblast), Sovietų Sąjungos komunistų partijos politinio veikėjo vardu.

⁷⁵ Kristijono Donelaičio gimimo vieta sovietiniuose šaltiniuose buvo nurodoma ne Lazdynėliuose, prie Gumbinės, o Radviliškio rajone, Didžiojoje Lietuvoje. Kai kurių tyrinėtojų nuomone, tai buvo daroma, nes „bolševikams atrodė, kad Rytprūsioose lietuvių, o dargi iškilų, negalėjo gyventi“.

⁷⁶ PURVINAS, M.; PURVINIENĖ, M. Europos paribiai ir Mažosios Lietuvos kultūros paveldas. *Voruta*, 1994, Nr. 39 (177), p. 5.

Įvertinant tyrimo metu atskleistas kontroversijas, reikėtų sutikti su daugelio analitikų (ir lietuvių, ir rusų) padaryta išvada, kad sovietinių karinių ir administracinių struktūrų veikla išties sunaikino Mažąją Lietuvą kaip etnokultūrinį regioną. Lietuvinkams, kaip ganėtinau gausiai Karaliaučiaus krašto gyventojų ir „vokiečių kultūros adeptų“ daliai, karo pabaigos laikotarpiu teko patirti nežmonišką Raudonosios armijos smurtą, kuris posovietiniu periodu pradėtas traktuoti kaip genocidinių veiksmų seka (izoliavimas, deportavimas, žudymas) arba kaip tikrasis genocidas, siekiant sunaikinti vietinius gyventojus. Tačiau negalima nepastebėti tos aplinkybės, kad sovietų administracijos praktikuota prievarta Karaliaučiaus regione nediferencijavo vokiškosios ir lietuviškosios (arba mažlietuviškosios) kultūros objektų. Karaliaučiaus regiono sovietizacijos procesui, kuris plėtojosi pagal naujos sociokultūrinės erdvės „sutarybinimo“ veiksmų modelį, nebuvo jokio pagrindo savo politikoje diferencijuoti vokiškosios ir mažlietuviškosios kultūros objektų. Tad labiausiai nukentėjo visas Rytų Prūsijos kultūrinis landšaftas, o kartu su juo pradėjo nykti ir rytprūsietiškojo bei lietuvininkiškojo tapatumų dimensijos. Svarstant, kodėl taip atsitiko, verta pažymėti, kad pati sovietų kultūrinės politikos sistema neturėjo jokio politinio, socialinio ar kultūrinio precedento, kuris būtų inicijavęs Rytprūsių istorinės-kultūrinės erdvės tausojimo veiksmus. Pati Sovietų Sąjunga dar iki prasidedant Antrajam pasauliniam karui sunaikino didžiąją carinės Rusijos istorinio-kultūrinio paveldo dalį, todėl nėra pagrindo manyti, kad sovietinės administracijos elgesys Rytų Prūsijoje galėjo būti kitoks. Kita vertus, katastrofišką Karaliaučiaus krašto gyventojų, taip pat ir etnokultūrinio Mažosios Lietuvos regiono likimą nulėmė susiklosčiusi nepalanki istorinė situacija: Sovietų Rusijai Karaliaučiaus kraštas atiteko kaip karo veiksmis įgyta teritorija („karo grobis“), o tokia nuostata, žinoma, suponavo netausojantį ir tam tikrais momentais brutalų nugalėtojų elgesį su svetimos kultūros objektais ir pačiais „nugalėtaisiais“. Tad sovietų okupuotoje Rytų Prūsijos dalyje vykęs intensyvus vokiškosios kultūros artefaktų naikinimas lėmė ir Mažosios Lietuvos kultūrinio paveldo išsklaidymą bei lietuvininkų etnokultūrinės savasties naikinimą. Tačiau dabartiniu metu Mažosios Lietuvos istorinio-kultūrinio tapatumo atstatymo ir išsaugojimo atsakomybė priskirtina ne tik Rusijos, bet ir Lietuvos atminties kultūros bei politikos sistemoms. Savo ruožtu ne tik Rusija, bet ir Lietuva susiduria su labai rimtomis istorinio-kultūrinio Rytų Prūsijos ir Mažosios Lietuvos paveldo išsaugojimo problemomis, kurias lemia ne tiek technologinės, kiek mentalitetinės bei psichologinės priežastys. Galima konstatuoti, kad minėtų aplinkybių visuma stiprina Lietuvos istorinės politikos intencijas pasinaudoti utilitarinėmis sovietinio genocido sampratos galimybėmis, padedančioms retušuoti sisteminius savo atminties (arba istorinės) kultūros trūkumus ir istorinės politikos nesklandumus.

Išvados

Tyrimo metu nustatyta, kad dabartiniu metu Rusijoje ir Lietuvoje vykstanti polemika dėl 1944–1945 m. įvykių Rytų Prūsijoje įvertinimo pasižymi „atminties karo“ bruožais. Tai nėra tikrasis „istorinių atminčių karas“, bet šis susidūrimas griaua galimo konstruktyvaus dialogo tarp Lietuvos ir Rusijos erdvę. Tokia situacija susiklostė todėl, kad ir Rusijos, ir Lietuvos istorinė politika neišnaudoja visų istorinio dialogo, istorinės atminties kontroversijų svarstymo bei sudėtingų atminimo kultūros konstrukcijų analizės galimybių. Tai kuria konfrontacinę atmosferą, kuri yra palanki ne istorinės kultūros, akceptuojančios sukrečiančius atminimo apie Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykius Rytprūsiose vaizdinius, brandai, bet juos pragmatiškiems tikslams išnaudojančiai istorinei politikai. Vienas pagrindinių tokios istorinės politikos uždavinių yra istoriško dialogo bei diskusijų erdvės naikinimas ir savo šalies viduje, ir tarptautinių santykių sferoje. Šiuo požiūriu politinės galios institutai, kurie konstruoja istorinę politiką ir Rusijoje, ir Lietuvoje, iš esmės funkcionuoja

kaip abipusiai suinteresuoti partneriai. Ir Lietuva, ir Rusija išties „kariauja“ savo atmintimis, tačiau istoriniuose ginčuose, liečiančiuose 1944–1945 m. įvykius Rytų Prūsijoje, jos operuoja redukuotomis ir primityviomis kategorijomis, taip sukurdamos tokią poleminę struktūrą, kurioje nėra vietos sudėtingesniems – empiriniais faktais pagrįstiems – argumentams. Tad abi konfliktuojančios pusės iš esmės negali viena be kitos egzistuoti ir siekia abipusės naudos. Vidurio pozicija šioje kolizijoje nepripažįstama, ir istorinė abiejų valstybių politika stengiasi marginalizuoti liberalias istorijos interpretacijas, kurios neatitinka racionalių geopolitinių interesų. Lietuva mato politinę naudą tokiose istorinėse versijose, kurios pateikia Antrojo pasaulinio karo pabaigos įvykius Karaliaučiaus krašte kaip Mažosios Lietuvos gyventojų genocidą. Tačiau Rusija politinę naudą išvelgia tokiose istorijos traktuotėse, kurios niveliuoja istorinę minėtų įvykių svarbą ir kvestionuoja juos patvirtinančių faktų patikimumą. Tai rodo, kad 1944–1945 m. įvykių Rytų Prūsijoje eskalavimas ir Lietuvos, ir Rusijos istorinėje politikoje pasitelkiamas daugiausia kaip „spaudimo“ objektas, bet ne kaip tarpusavio supratimą ar atminties kultūrų suartėjimą skatinantis veiksnys.

Literatūra

- GALCOV, Valerij. Grundlegende Besonderheiten der Geschichte des Kaliningrader Gebietes. *Nordost-Archiv*, Bd. 4, Heft 2, 1994, S. 29–38.
- KUBILIUS, Andrius. Nusikaltimas ir bausmė: kada Europa taps vieninga? *Naujasis Židinys-Aidai*, 2006, Nr. 6, p. 223–224.
- LACHAUER, Ulla. *Rytprūsiški likimai*. Vilnius, 2004.
- LANGENOHL, Andreas. Krieg und Geschichte im Russland der Transformation: Neuinstitutionalisierung und öffentliche Reformulierung. In *Diktatur – Krieg – Vertreibung. Erinnerungskulturen in Tschechien, der Slowakei und Deutschland seit 1945*. Hrsg. CH. CORNELIßEN, R. HOLEC, J. PESEK. Düsseldorf, 2005, S. 403–427.
- LEMKIN, Raphael. Genocide as a Crime under International Law. *American Journal of International Law*. 1947, Vol. 41, No. 1, p. 145–151.
- NEHEMIAH, Robinson. *The Genocide Convention: A Commentary*. New York, 1960.
- „Nenorinti praeiti praeitis“ Šiandieninėje Rusijoje: Liudytojų, tyrinėtojų ir stebėtojų diskusija. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 11–12, p. 450–463.
- PURVINAS, Martynas. Mažosios Lietuvos etnocidas kaip kultūrinis ir kultūrologinis fenomenas. *Voruta*, 1996, Nr. 5 (239), p. 6.
- PURVINAS, Martynas; PURVINIENĖ, Marija. Europos paribiai ir Mažosios Lietuvos kultūros paveldas. *Voruta*, 1994, Nr. 39 (177), p. 5.
- SCHERRER, Jutta. ‚Sehnsucht nach Geschichte‘. Der Umgang mit der Vergangenheit im postsowjetischen Rußland. In *Die Nation schreiben. Geschichtswissenschaft im internationalen Vergleich*. Hrsg. Ch. CONRAD, S. CONRAD. Göttingen, 2002, S. 165–206.
- SCHÖNHOFEN, Klaus. Geschichtspolitik: Über den öffentlichen Umgang mit Geschichte und Erinnerung. *Gesprächskreis Geschichte*, Heft 49. Bonn, 2003.
- TRÖBST, Stefan. Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. Eine zentraleuropäische Initiative zur Institutionalisierung des Vertreibungsgedenkens 2002–2006. *Zeitgeschichte*, 2007, H. 1, No. 34, S. 43–57.
- TRÖBST, Stefan. Vertreibungsgedenken institutionalisieren? Das Europäische Netzwerk Erinnerung und Solidarität. In *Historisches Erinnern und Gedenken im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von T. SCHAARSCHMIDT. Frankfurt/M, 2007, S. 9–26.
- UŽURKA, Jonas. Rytprūsių karo operacija 1945 m. sausio 13-ąją – balandžio 26-ąją. *Voruta*, 2009, Nr. 3, p. 5.
- A Writer at War: Vasily Grossman with the Red Army, 1941–1945*. Ed. by A. BEEVOR, L. VINOGRADOVA. Pantheon, 2006.
- ŽILINSKAS, Justinas. Karo nusikaltimų reglamentavimas Lietuvos Respublikos Baudžiamajame Kodekse ir jų atitikties tarptautinei teisei problemos. In *Jurisprudencija: mokslo darbai*, T. 80. Vilnius, 2006, p. 144–157.
- ŽURŽENKO, Tatjana. Atminties geopolitika. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4, p. 16–19.
- АНДРЮХИН, Михаил Николаевич. *Геноцид – тягчайшее преступление против человечества*. Москва, 1961.
- АФАНАСЬЕВА, Анастасия Ивановна; МЕРКУШИН, Виктор Иванович. Великая Отечественная Война в исторической памяти россиян. *Социологические исследования*, 2005, № 5, с. 11–22.
- БАЛАШОВ, Алексей Игоревич; РУДАКОВ, Геннадий Петрович. *История Великой Отечественной войны*. Санкт-Петербург, 2006.

- БЕЛОУСОВ, Александр Васильевич. О решающей роли СССР в достижении Победы во Второй мировой войне. *Военно-исторический журнал*, 2006, № 1, с. 3–8.
- БЁДДЕКЕР, Гюнтер. *Горе побежденным! Беженцы III Рейха 1944–1945*. Москва, 2006.
- ГУДКОВ, Лев. *Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов*. Москва, 2004.
- ДЮКОВ, Александр. *«The Soviet Story»: Механизм лжи*. Москва, 2008.
- ДЮКОВ, Александр. *За что сражались советские люди*. Москва, 2007.
- ЕМЕЛЬЯНОВ, Юрий. *Прибалтика. Почему они не любят бронзового солдата?* Москва, 2007.
- ЗУБКОВА, Елена. *Прибалтика и Кремль 1940–1953*. Москва, 2008.
- КОЖИНОВ, Вадим. *Россия. Век XX-й (1939–1964). Опыт беспристрастного исследования*. Москва, 2002.
- КОЗЛОВ, Александр Иванович. О некоторых актуальных проблемах истории Великой Отечественной Войны. *Экономический вестник Ростовского государственного университета*. 2006, Т. 4, № 1, с. 144–158.
- КОСТЯШОВ, Юрий. Изгнание прусского духа: как формировалось историческое сознание населения Калининграда в послевоенные годы. In *Запрещенное воспоминание: возвращение истории Восточной Пруссии и региональное сознание жителей Калининградской области (1945–2001)*. Terra Baltica, 3. Сост. Э. Маттес. Калининград, 2003, с. 7–80.
- Летопись Калининградской области*. Сост. С. П. ГАЛЬЦОВА; И. А. ГОРДЕЕВ; Л. А. ЕФРЕМОВ. Т. 1: 1945–1976 г.г. Калининград, 2005.
- ПЕТРОВ, Игорь. Неммерсдорф: Между правдой и пропагандой. In *Великая оболганная война – 2. Нам не за что каяться!* Сост. И. ПЫХАЛОВ, А. ДЮКОВ. Москва, 2008, с. 304–373.
- ПИВОВАРОВ, Юрий. *Русская политика в её историческом и культурном отношении*. Москва, 2006.
- Рекомендации Российских историков: «Россия и Прибалтика: компетентные ответы на исторические претензии лимитрофов»*. [interaktyvus], [žiūrėta 2008 10 02]. Prieitis per internetą: <<http://www.regnum.ru/news/821909.html>>
- САРАЛИЕВА, Зарэтхан Хаджи-Мурзаевна; БАЛАБАНОВ, Сергей Семёнович. Отечественная Война в памяти трёх поколений. *Социологические исследования*, 2005, № 11, с. 29–36.
- СМИРНОВ, Владислав Павлович. *Краткая история Второй мировой войны*. Москва, 2005.
- ТРЁБЕСТ, Штефан. «Какой такой ковер». Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы. Попытка общего описания и категоризации. *Ab Imperio*, 2004, № 4, с. 51–55.
- ТЮШКЕВИЧ, Степан Андреевич. «Спасая себя, Россия рассчитывает спасти весь мир от нацизма». Победа над фашистской Германией – триумф освободительной миссии Советского Союза. *Военно-исторический Журнал*, 2004, № 5, с. 2–5.

THE RECEPTION OF THE END OF THE SECOND WORLD WAR IN EAST PRUSSIA IN THE HISTORICAL POLITICS OF RUSSIA

Hektoras Vitkus

Klaipėda University, Lithuania

Summary

The recent growing stronger attitude, questioning the positive image of the The Great Homeland War, which is questioning the interpretations of the history of the Second World War in Lithuania, are receiving exceedingly negative evaluation in the Russian historical discourse. On the other hand, Russian political technologists are questioning the Lithuanian (as well as other states', criticizing Russia) attitude to interpret the Soviet epoch only through the prism of the crimes against humanity, thus politicizing history, putting fuel to anti-Russian Hysterics and shaping groundless negative image of the post-Soviet Russia and its historical culture. Therefore the main objective of this article is to clarify the specifics of the reception of the events of the period of 1944–1945 both in Lithuanian and Russian historical political systems.

In the first chapter of the article – *The end of the Second World War in East Prussia: the memory versus historical politics* – as the object of the historical politics – the analysis of the specifics of the

reception of the crimes of the Red Army and Soviet administrative structures against the people, who stayed in Königsberg area, in Russian historical politics and culture are provided. In the second chapter – *The War of Memory?* – the interpretations, which are making the greatest influence on the contemporary Russian historical politics of the events of 1944-1945 in the territory occupied by Soviet Russia, are explored. In the third chapter – *The genocide of the Lithuania Minor – a challenge for Russia?* – the analysis of the peculiarities of the adaptation of the awareness of the genocide in Lithuanian historical politics is given. In this chapter there is also the consideration of the reasons of the popularity of the concept the “Genocide” of the Lithuania Minor in the Lithuanian historical memory and culture from the point of view of historical-anthropological aspect.

In the course of the research it has been found out that the polemics about the evaluation of the events of the period of 1944–1945 in East Prussia currently taking place both in Russia and Lithuania, is marked by the features of the “war of memory”. That is not a real “war of historical memories”, however this collision breaks down the space of possible constructive dialog between Lithuania and Russia. This situation became a reality because both Lithuanian and Russian historical politics are not taking advantage of all possibilities of historical dialog, the consideration of controversies of historical memory and the analysis of complicated constructions of the historical culture. This position creates the atmosphere of confrontation, favourable not to the historical culture, opening to the reflection of the painful events of the end of the Second World War in Königsberg. On the contrary, it arises the formation of the historical politics and its development using them for rational purposes. One of the main purposes of such historical politics is the destruction of historical dialog and the space for discussion both inside the country and in the sphere of international relations. From this point of view the institutions of political power, which construct the historical politics both in Russia and Lithuania, are actually functioning as partners having mutual interests. Both Lithuania and Russia really “fight” with their memories, however in historical arguments, concerning the events of 1944–1945 in East Prussia, they operate using reductive and primitive categories. Such a way creates a polemic structure with any space for complicated-based on empirical facts-arguments. Therefore both sides of the conflict can not actually exist each without other and both are seeking for mutual benefit. The middle position is not acceptable in this collision and the historical politics of both states are trying to marginalize liberal historical interpretations, which do not coincide to rational geopolitical interests. Lithuania considers the political benefit in such historical versions, which present the events of the end of the Second World War in Königsberg as “genocide” of the Lithuania Minor. However Russia seeks its political benefit in such historical interpretations, which levels out the importance of the above mentioned historical events and argue the reliability of the facts, confirming them. This demonstrates that the escalation of the events of 1944–1945 in East Prussia both in Lithuanian and Russian historical politics is mostly used as the means of “pressure”, but not as the object, promoting mutual understanding or the element of approach.

РЕЦЕПЦИЯ ОКОНЧАНИЯ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ В ВОСТОЧНОЙ ПРУССИИ В РОССИЙСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ

Гекторас Виткус

Клайпедский университет, Литва

Резюме

В последнее время в историческом дискурсе России укрепившаяся установка квестионировать интерпретации, критикующие позитивный образ Великой Отечественной войны, в Литве трактуются очень неблагоприятно. Российские «политтехнологи», в свою очередь, оспаривают позиции литовской (а также и других скептически в отношении России настроенных государств) исторической политики, оценивающие советскую эпоху только через призму преступлений против человечности, подчёркивая, что таким образом политизируется история, поддерживается антироссийская истерия и формируется негативный образ постсоветской России и её исторической культуры. Поэтому главная цель этой статьи – выяснить особенности рецепции Восточно-Прусских событий 1944–1945 гг. в системах исторической политики не только России, но и Литвы.

В первом разделе статьи – «*Окончание Второй мировой войны в Восточной Пруссии: память versus историческая политика*» – анализируются особенности рецепции преступлений Красной армии и структур советской администрации против населения Кёнигсбергского края в культуре воспоминания и исторической политике России. Во второй главе статьи – «*Война памяти?*» – исследуются концепции, определяющие установки исторической политики сегодняшней России в отношении советской оккупации 1944–1945 гг. в Восточной Пруссии. В третьем разделе – «*Геноцид*» Малой Литвы – вызов России? – дан анализ некоторых особенностей адаптации понятия геноцида в исторической политике Литвы. В этой части исследования с историко-антропологической точки зрения также рассматриваются некоторые черты инструментализации концепции «геноцида» Малой Литвы, проявляющееся в дискурсах литовской культуры воспоминания и исторической политики.

Посредством междисциплинарного анализа установлено, что сегодняшняя российско-литовская полемика по поводу оценки Восточно-Прусских событий 1944–1945 гг. отличается чертами «войны памятей». Подобное противостояние разрушает возможность пространства для конструктивного исторического литовско-российского диалога. Такая ситуация сложилась как итог понимания, что историческая политика не только России, но и Литвы не использует всех возможностей исторического диспута, не инициирует многогранных обсуждений контroversий исторической памяти и не проводит двустороннего анализа противоречивых конструкций культуры воспоминания. Такое положение создаёт конфронтационную атмосферу, которая благоприятно воздействует не столько на развитие исторической культуры, открытой для рефлексии трагических событий окончания Второй мировой войны в Кёнигсбергском крае, сколько на расширение влияния исторической политики, которая применяет исторические образы этих событий в своих рациональных решениях.

Одной из главных целей подобной исторической политики есть упразднение пространства исторического диалога и дискуссий не только внутри своей страны, но и в сфере международных отношений. В этом отношении, и российские, и литовские политические инсти-

туты, главным образом влияющие на развитие культуры воспоминания и контролирующие основные тенденции исторической политики своих стран, по существу функционируют как взаимно заинтересованные партнёры. И Литва, и Россия поистине ведут «войну памяти». Однако в исторических концепциях событий 1944-1945 гг. в Восточной Пруссии они оперируют редуцированными и примитивными категориями, таким образом создавая полемическую структуру, в которой нет места сложным и эмпирически обоснованным аргументам. И так, обе конфронтирующие стороны по существу не могут функционировать в отдельности и стремятся к взаимопониманию.

С другой стороны, в этой коллизии не признаётся срединная позиция, и историческая политика обеих стран пытается маргинализировать либеральные исторические интерпретации, несоответствующие к рациональным геополитическим интересам. Литва видит определенную политическую и идеологическую потребность исторических образах, которые представляют события окончания Второй мировой войны в Кёнигсбергском края как «геноцид» жителей Малой Литвы. Россия, в свою очередь, видит политическую выгоду в таких трактовках актуализируемого исторического процесса, которые нивелируют представления об исторической важности этих событий и квестионируют их фактическую достоверность. Это показывает, что эскалация Восточно-Прусских событий 1944-1945 гг. в исторической политике Литвы и России служит скорее инструментом «давления», но не объектом взаимного понимания или фактором сближения.